

KÖZLEMÉNYEK

Possessori bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 17. századi külföldi könyveiben. I. (Református papok és tanárok könyvei). A debreceni Egyetemi Könyvtár külföldi antikvári és possessoraik című katalógus megjelenése után¹ hozzákezdtem 17. századi külföldi könyveink és possessoraik számbavételéhez. A munkát 1993-ban fejeztem be.² A továbbiakban református papok és tanárok 17–18. században birtokolt könyveit ismertetem az alábbi szkéma szerint:

A possessor neve.

A könyv rövid címlírása; a hatjegyű számok a raktári jelzetek.

A bejegyzés szövege.

1. Bejegyzések a vásárlásra vonatkozó adatok nélkül.

Horváth András

Maior Ioannes Soc. Jesu: Magnum speculum exemplorum. Köln, 1611. (764.091)

„Andr.[eae] Horuath D.R.V.C. Cass.[oviae] 1644”.

A rendelkezésre álló források elemzése után az tekinthető biztosnak, hogy [Regéczi] Horváth Andrást I. Rákóczi György bízta meg 1644-ben a kassai református egyház megszervezésével, melynek egyben első papja lett, gazdag javadalmazással.³ Könyveit a Kassa város olvasmányairól szóló legújabb adattár nem tárgyalja,⁴ possessori bejegyzése – mely jezsuita szerző művében maradt fenn – érdekes adaléknak tekinthető.

Soós Ferenc (idősb 1670–1720)

Cluverius Philippus: Introductio in universam geographiam. Amsterdam, 1683. (781.036).

„Est Francisci Soos Anno 1710. 9. Junij”.

Soós Kolozsvárt tanult, senior volt, 1696-ban Franekerben matrikulált; 1710-ben – a possessori bejegyzés évében – lett kolozskalotai esperes, 1717-ben az erdélyi egyházkerület püspökké választotta.⁵

Szokolyai Aderkő István

Voetius Gisbertus: Politicae ecclesiasticae partis primae.

Libri duo priores. Amsterdam, 1663. (763.492).

„Ex libris Stephani A.[nderkő] Szokolyai A.[nno] 1716”.

A possessor marosvásárhelyi esperes 1716–1719 között.⁶

¹ Debrecen, 1989. (Régi tiszántúli könyvtárak 6.)

² 1340 művet dolgoztam fel.

³ PAIKOSS Endre: *A kassai helvét hitv. egyház megalakulásának története*. Sárospatak, 1889. 74., valamint: Magyarország vármegyei és városai. 1. *Abaij–Torna vármegye és Kassa*. Bp. 1896. 150.

⁴ *Kassa város olvasmányai 1562–1731*. Szeged, 1990. (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 15.)

⁵ ZOVÁNYI (l. a rövidítésjegyzéket) 551., műveiről: SZINNYEI (l. a rövidítésjegyzéket) XII. 1300–1302.

⁶ ZOVÁNYI (l. a rövidítésjegyzéket) 390.

Szőnyi Virág Mihály (1703–1790)

Mylius Conradus Niddanus: Meletemata cathetica. Amsterdam, 1654. (753.558).

„Michaelis Virág 1733”.

Virág Mihály a debreceni kollégiumban tanult, ahol 1721-ben lépett a felső osztályba,⁷ 1733-ban – a possessori bejegyzés évében – főiskolai senior lett,⁸ ugyanez évben külföldre ment, egy évig a zürichi egyetemen tartózkodott, majd Utrechtbe utazott tovább néhány hónapra; 1735-től Kunszentmiklóson lelkészkedett, több más hivatal viselése után a dunamelléki református egyházkerület 1757-ben püspökké választotta.⁹

Szent-Simoni József (?–1775)

Pasor Georgius: Lexicon Graeco-Latinum in Novum Testamentum. Herborn, 1626. (764.083).

„Ex Libris (?) Szentsimoni Ab Anno 1745”

A possessorról keveset tudunk, hazai tanulmányai után 1738-ban az oderai Frankfurt egyetemét látogatta, 1742-ben Gyaluban, később Bánffyhunyadiakon lelkészkedett.¹⁰

Borosnyai Zsigmond (1704–1774)¹¹

Lipsius Justus: Roma illustrata, sive antiquitatum Romanarum breviarium, Amsterdam, 1657. (752.625)

„Sigismundi Borosnyai M.[anu] p.[ropria]”.

Borosnyai 1736-ban Utrechtben szerzett teológiai doktorátust,¹² 1738-ban iktatták be a nagyenyedi református kollégium teológiai tanári székébe, számos műve ismeretes.¹³

2. Bejegyzések a könyvvásárlásra vonatkozó adatokkal.

Verestói György (ifjabb, 1739–1794)¹⁴

Clapmarius Arnoldus: De arcanis rerumpublicarum libri sex. Leyden, 1644. (752.633).

„Georgii Verestói F.[ilii] Compar.[avit] Leoward.[iae]”.

Verestói kolozsvári tanulmányai után 1760-ban Franekerben tanult,¹⁵ 1764-ben ugyanott doktorált, majd hamarosan hazaérkezett, 1767-ben lelkész Kolozsvárott.¹⁶ Erdélyi szuperintendens lett, Mária Terézia halálakor írt magyar nyelvű oratiót.¹⁷ Leeuwarden városa, ahol könyvét vásárolta közel esik Franekerhez.

Hatvani István (1718–1786)

1. Bodinus Joannes: De republica. Frankfurt, 1641. (764.412).

2. Kolligátum kötet. 1–3.

⁷ SZINNYEI (l. a rövidítésjegyzéket) XIV. 1250.

⁸ THURY (l. a rövidítésjegyzéket) II. 210.

⁹ ZOVÁNYI (l. a rövidítésjegyzéket) 616.

¹⁰ SZINNYEI (l. a rövidítésjegyzéket) XIII. 774., ZOVÁNYI (l. a rövidítésjegyzéket) 594–595.

¹¹ Születése és halála éve: l. ZOVÁNYI (l. a rövidítésjegyzéket) 92.

¹² SEGESVÁRI Lajos: Magyar református ifjak az utrechti egyetemen 1636–1836. Debrecen, 1935. 60.

¹³ SZINNYEI (l. a rövidítésjegyzéket) I. 1252–1254.

¹⁴ ZOVÁNYI (l. a rövidítésjegyzéket) 686.

¹⁵ Franeker Album (l. a rövidítésjegyzéket) 363.

¹⁶ SZINNYEI (l. a rövidítésjegyzéket) XIV. 1128–1129.

¹⁷ BALLAGI Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bp. 1888. 98–99.

- Galliae accurata descriptio. Utrecht, 1659.
 Geographiae compendium. Utrecht, 1658.
 Hispaniae descriptio. Utrecht, 1658. (720.266).
 „St.[ephani] Hatvani V.[erbi] D.[ivini] M.[inistri] et M.[edicinae] D.[octoris] emptus
 Lugd.[uni] Batav.[orum] 1748 m.[anu] p.[ropria].”
 3. Lipsius Justus: Manuductionis ad stoicam philosophiam libri tres. Antwerpen, 1610.
 Hozzátkötve még három Lipsius mű:
 Physiologiae stoicorum libri tres. Antwerpen, 1610.
 Monita et exempla politica. Antwerpen, 1613.
 Admiranda, sive de magnitudine Romana libri quattuor. Antwerpen 1617. (780.907).
 „Steph.[ani] Hatvani V.[erbi] D.[ivini] M.[inistri] et M.[edicinae] D.[octoris] emptus
 Debrecini A.[nno] MDCCLXI.”

Hatvani István lelkésszé szentelése és orvosdoktorrá avatása után beszerzett könyveibe csaknem azonos szövegű possessori bejegyzéseket írt; ez kitűnik Bázelen vásárolt Zwingli gyűjtőkötetéből is.¹⁸

Leydeni tartózkodásakor, 1748-ban számos könyvet vett magának, hazatérésekor a vám és harmincad hivatalban nehézségei támadtak a szállítmány miatt, s egy hónapig kellett ezért Bécsben vesztegelnie.¹⁹

Szathmári Pap Mihály (1737–1812).

Kircher Athanasius Soc. Jesu: Turris Babel sive archontologia. Amsterdam, 1679. (796.917).

„Michaelis Pap Szathmári Comp.[aravit] Ludg.[uni] Batav.[orum]”.

Kolozsvári tanulmányai után több külföldi egyetemet látogatott, 1761-től a leydenit,²⁰ hazatérése után teológiai tanárrá választották Kolozsvárra; gazdag életművet hagyott hátra.²¹ Sokoldalú tájékozottságát igazolja a jezsuita szerző művének megvétele.

Dányádi S. György – Szathmári Váradi P.(?) Sámuel.

Sluterus Severinus: Anatomia logicae Rameae. Frankfurt, 1623. (761.915).

„Eximio Adolescenti Sámueli Váradi Szathmarino dono mittit Georgius S. Dányádi Trajecto ad Rhenum” (Első kéz írása).

„Recepi cum gratia Sam.[uel] P.(?) Varadinus”. (Második kéz írása).

Dányádi S. György 1680-ban az utrechti egyetem hallgatója volt.²² Kovásznai Péter tiszteletére üdvözlő verset írt,²³ hazai pályafutására vonatkozólag biztos adatokkal nem rendelkezünk, az is kétséges, hogy azonos-e a Tiszántúlon lelkésszkező névrokonával.²⁴ Váradi Szathmári Sámuel, esetleg Váradi P.[astoris] Sámuel kilétét nyomozó kutatásom nem hozott eredményt. Valószínűnek látszik, hogy az 1680-as években 16–20 éves lehetett (ekkoráját kaphatta a könyvet Dányáditól), az „adolescens” megnevezés erre utal. A két diák adatait szándékosan kapcsoltam a papokról és tanárokról szóló szöveghez. Külföldi tanulmányaik utáni életpályájuk történetének tisztázása új adatok előkerülésekor lesz lehetséges.

¹⁸ OJTOZI Eszter: *A debreceni Egyetemi Könyvtár külföldi antikvári és possessoraik*. Debrecen, 1989. 149.

¹⁹ LÓSY-SCHMIDT Ede: *Hatvani István élete és művei 1718–1786*. Debrecen, 1931. 80–81.

²⁰ *Leiden Album* (I. a rövidítésjegyzék) 1071.

²¹ ZOVÁNYI (I. a rövidítésjegyzék) 576–577.

²² SEGESVÁRI: i. m. 22.

²³ RMK III. 3051. A vers másolatáért VÁSÁRHELYI Juditnak tartozom köszönettel.

²⁴ ZOVÁNYI (I. a rövidítésjegyzék) 133–134. RMSZ. 60.

Rövidítések – Irodalom

Franeker Album = Album studiosorum Academiae Franeckerensis (1585–1811, 1816–1844) I. Naam-
list der Studenten. Leeuwarden, 1968.

Leiden Album = Album studiosorum Academiae Lugduno-Batavae MDLXXV–MDCCCLXXV. Ha-
gae Comitum, MDCCLXXV.

RMSZ = Régi magyarországi szerzők. Összeáll. Pintér Gábor. Bp. 1989.

Szinnyei = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp. 1891–1914.

Thury = Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. 1–2. Pápa, 1906–1908.

Utrecht Album = Album studiosorum Academiae Rheno – Traiectinae. Ultraiecti, 1886.

Zoványi = Zoványi Jenő: Magyarország protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp. 1977.

OJTOZI ESZTER

Csanaki Máté tréfás enkómiuma (1626). Csanaki (Tzanaki) Máté 1593-ban született, nemes csa-
ládban.¹ Szüleit korán elvesztve 1595-ben gróf Báthori István országbíró és Homonnai Eufrozina gyám-
sága alá került, az ő haláluk után, 1611-ben a „maga ura lett”.² Előbb hazai (Nagyszombat, Pozsony)
és ausztriai, morvaországi gimnáziumokat látogatott, majd öröksége nyakára hágván visszatért Göncre,
innen pedig 1614-ben Sárospatakra ment. Itt négy³ éven át hallgatta Szencit, Sideriust, Löveit és máso-
kat, mígnem Rákóczi György segítségével külföldi tanulmányútra indulhatott. Tíz éven át peregrinált,
német, angol, francia, svájci és németalföldi egyetemeken tanulva, míg orvosdoktorként hazatérve, vagy,
mint Bod Péter állítja,⁴ Sárospatakon lett igazgató (ezt Weszprémi, Tsétsi Jánosra hivatkozva cáfolja),

¹ KEMPELEN Béla (*Magyar nemes családok III.* Bp. 1912. 52.) két Csanaky családot ismer: az 1754–
55-ös összeíráskor Biharban és Szabolcsban éltek leszármazottaik.

² WESZPRÉMI I.: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. I. kötet* Bp. 1960. 388–392.
Weszprémi még két helyütt említi Csanakit: II. kötet (Bp. 1964) 64. p.-n, ahol egy pestisről szóló munka
szerzőjeként idézi és IV. kötet (Bp. 1970) 990. p.-n, ahol az 1618-as heidelbergi diákok közt sorolja föl ne-
vét. Életrajzi adatai még a következő művekben találhatók: SZINNYEI J.: *Magyar írók élete és munkái.* Bp.
1893. II. 157–159., BOD P.: *Magyar Athénás.* H. n. 1766. 315., HORÁNYI A.: *Memoria Hungarorum et Pro-
vincialium scriptis editis notorum.* Viennae, 1777. III. 470., DANIELIK J.: *Magyar írók. Életrajz Gyűjtemény.*
Pest, 1858. II. 48. *Sárospataki füzetek.* 1865. 166. HERPEI János: *Polgári, irodalmi és kulturális törekvések
a század első felében.* (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.) Bp.–Szeged, 1965. I.
278, 280–281. Bp.–Szeged, 1966. II. 390.

³ Weszprémi négy évet ír, de Csanaki már 1618-ban heidelbergi diák volt! Vö. HERPEI J.: *i. m.*
(Adattár I. 281.) Ugyanitt Herepei a következő szöveget idézi a sárospataki tanulónévsorból: „Matthias
M. Tzanaki Ao 1617. Profectum est in Germ(aniam). Condiscipulus Cocceji.” Majd hozzátesszi: „Meghalt
1618 július 24-én.” – ami nyilván félreértés, mert akkor Csanaki épp német földön tanulgatott. Lehet,
hogyan az „exivit” (eltávozik vagy meghal) szót értették félre.

⁴ BOD Péter: *Magyar Athénás.* H. n. 1766. 315. Herepei viszont „határozottan állítja”, hogy Csa-
naki négy éven át Sárospatak igazgatója volt. HERPEI J.: *Csanaki Máté a kolozsvári református iskola
igazgatója.* Et. 1943. 226–228., illetve Adattár (*i. m. l. a 2. sz. jegyzet*) II. 390.

vagy pedig udvari és magán orvosként működött Erdélyben,⁵ 1636. december 5-én,⁶ negyvenkét éves korában bekövetkezett haláláig.⁷

Csanaki irodalmi hagyatéka nem jelentős. A szakirodalomban a következő művei ismertek:

1. *Controversiae partim logicae et philosophicae, partim etiam theologiae...* Lugduni Batavorum, 1625 606 p.⁸
2. *Nobile scabiei encomium...* h. n., 1626,⁹ ill. h. n., 1627¹⁰
3. A döghalálról való rövid elmélkedés... Kolozsvár, 1634¹¹
4. *De natura verorum Ungarorum...* h. n., é. n.¹²
5. *Logica et metaphysica...*¹³

Munkái közül, kétség kívül a *Nobile scabiei encomium* aratta a legnagyobb sikert: rövid idő alatt legalább két kiadást ért meg, s például az 1674-ben publikált, a bordélyokról szóló disputa-füzet¹⁴ szerzője, bevezetőjében, a legismertebb tréfás enkómiumok közt sorolta föl! Érdemes tehát megvizsgálnunk, mi volt ennek a különös munkának a titka, s mik voltak előzményei a „szakirodalomban”.

Az „enkómion melosz”, a magasztalódal Pindarosz óta népszerű költészeti műfajként ismert,¹⁵ Iszokratésztól Claudianusig az ókor szinte valamennyi rétorikus ihletésű szerzője alkalmazta, személyek, erények, eszmék vagy tárgyak magasztalására. A műfaj népszerűségét mi sem bizonyítja inkább, mint paródiájának viszonylag korai megjelenése: Iszokratész Buszirisz türannoszról, a Gorgiász Helené házasságtöréséről, Favorinus az áruló Therszitészről, Traszümakhosz az igazságtalanságról, Lukianosz a légyről, Szünésziosz pedig a kopaszágról írt világhírű enkómium-paródiákat.

Mind az eredeti enkómium (laudatio), mind pedig ironikus formája természetesen az ókori eszköztárat újráfelfhasználó reneszánsz irodalomban, a 15. században tűnik föl ismét. Az új, ironikus próbálkozások közül Pico Mirandola „barbaries”- és Erasmus „stultitia”-dicsérete aratta a legnagyobb sikert s szabta meg egyben a későbbi tréfás enkómiumok sémáját is. A reneszánsz kori tréfás enkómium elsősorban az ő hatásukra vált tudomány-paródiává, s lett igazi „kollégiumi” műfajként oly népszerű a tanárain

⁵ HERPEI J. szerint „Kolozsvár életében végzett munkálkodásáról talán azért nem maradt ránk semmi emlék, mivel idejövetele idejében itt már egy nála 22 évvel idősebb, gyakorlott „bölc, okos” orvos találta magát szemben, aki, a krónikáiról Segesvári Bálint megemlékezése szerint – „még az fejedelmek körül is kedves volt jó medicusságáért”. Ezért a város polgársága inkább a bennszülött és közkedvelt Csanádi Pált hívta betegie gyógyítására, mint az újonnan jött ismeretlen.” HERPEI, J.: *i. m.* (Adattár I. l. a 2. sz. jegyzet) 280.

⁶ HERPEI, J.: *i. m.* (Adattár I. l. a 2. sz. jegyzet) II. 390.

⁷ RMNy (Régi magyarországi nyomtatványok) Bp. 1983. II. 1586. (570–571.) Ugyanitt olvasható utalás arra is, hogy a *Döghalálról való elmélkedés* előszavából következtethetően 1633–1634-ben Csanaki a pestisjárvány alkalmával személyesen gyógyította a kolozsvári diákokat.

⁸ RMK III/1. 1387. (410–411.) Ez volt főműve, 606 lap terjedelemben, végén a testvére temetésére írott negyven lapos gyászbeszéd szövegével.

⁹ RMK III/1. 1404. (416.)

¹⁰ RMK III/1. 1414. (419.) A műnek egy harmadik kiadása is ismert: a braunschweigi Stadtbibliothek birtokában lévő *Fasciculus novus exhibens varia variorum* című, 1632-ben kiadott kötetben szerepel Csanaki munkája is.

¹¹ RMK I. 636. (279.), ill. RMNy. II. 1586. (570–571.)

¹² SZINNYEI J.: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1893, II. 158. Ez a mű a magukat magyarnak kiadó és e névvel visszaélő koldusdiákok ellen íródott.

¹³ SZINNYEI J.: *uo.* Ez a mű is csak utalásból ismert.

¹⁴ WICKEN, Georgius: *Disputatio medica, qua lupanaria, s. v. Huren-Häuser ex principiis medicis qq. improbantur*. Praeside Georgio Franco...Heidelbergae, 1674.

¹⁵ *Pauly's Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*. Stuttgart, 1905. V. Band, 2581–2583., illetve *Der Kleine Pauly – Lexikon der Antike*. München, 1979. Bd. 2. 269–270.

s tanulivalóján szívesen gúnyolódó egyetemi ifjúság körében. A műfaj reneszánsz mesterei között olyan jelentős személyiségeket tarthatunk számon, egyebek közt, mint Politianus, Eobanus Hessus, Scaliger, Hutten vagy Cardanus.

Mivel e régi-új műfaj szülőházaja az egyetem, a tudomány világa, nem csodálkozhatunk, ha magukhoz a tudományokhoz hasonlóan, az idők folyamán e tréfás írások is szakosodtak, s ha rövid időn belül, immár önálló műfajként, megjelent a színen a specializálódott tréfás orvosi encomium. A sort nyilván megint maga Erasmus nyitotta meg, kinek *Encomium medicinae* című munkája ugyan komoly szándékkal készült, ám olvasóját folyton-folyvást arra készíti, hogy rejtett iróniára gyanakodjék benne. Ugyanilyen nagy hatású, egyértelműen ironikus, és gyakran a tréfás enkómium eszközeivel élő munka Henricus Cornelius Agrippa von Nettesheim *De incertitudine et vanitate scientiarum* (Antwerpen, 1530) című remekének az orvosokról szóló szakasza. Ilyen előzmények után írhatta Cardanus a maga tréfás orvosi enkómiumát a podagráról, Insulanus a negyednapos lázról, Calcagninus a fenékről, Carolus Liebhards a latrináról, illetve Csanaki a rühről. A podagra-enkómium egyébként maga is valóságos műfajjá ágazott¹⁶ – a köszvénydicséretek atyja az ókori Lukianosz volt, az ő művével (Iragopodagra) egy kötetben jelent meg a podagra (köszvény)-dicséret reneszánszának megindítójaként Biblialdus Pirckheimer *Podagrae Lausa* (Argentorati, 1529), Erasmus, Ioannes Garnarius Gandensis (Patavii, 1553), Hieronymus Cardanus (Patavii, 1553) munkája is. A tréfás enkómium műfajának virágzását Caspar Dornavius gyűjteménye (Argentorati, 1570) is bizonyítja, melyet a 17. században is még számos hasonló opusz követett.¹⁷ A sort magyar példákkal is zárhatjuk: Turóczi-Trostler József 1936-ban adta ki az egyetlen ismert magyar nyelvű, „köszvénydicséretet”,¹⁸ ismeretes egy magyar „kopaszágdicséret” is,¹⁹ a Dornavius-gyűjteményben²⁰ pedig Szenci Molnár Albert tréfás enkómiuma szerepel! A rühről azonban, tudtunkkal a világirodalomban és a hazai irodalomban egyaránt elsőként Csanaki írt tréfás enkómiumot.

Mint mondtuk, a 17. század elejére – mikor a „rüh dicsérete” született – a tréfás enkómium műfaja már bizonyos szabályokkal rendelkezett. Tárgya általában olyasmi volt, ami a „dicséretre”, laudatióra eleve alkalmatlan: ez szolgáltatta az alapvető humorforrás. Gyakorta megesett, hogy a téma a diákélettel vagy a tudományos élettel függött össze. Ugyanígy jellemző a kor laudatióra az is, hogy szerkezetükhöz, nyelvezetükhöz a hivatalos disszertációkat használták mintául: ez különösen azoknak lehetett mulatságos, akik az utóbbiakat az unalomig jól ismerték már: ezek az enkómiumok ily módon a stílusparódia szerepét játszották egyben, s nem csupán az enkómium retorikus, hanem a disszertáció reneszánsz tudományos műfaját is parodizálták. (Ezek voltak a történelem első tudomány-paródiái, hiszen az ókoriak, Szünesziosz, Lukianosz és a többiek csak a retorikus műfajokkal játszottak a maguk idejében.) A tréfás enkómium azonban nem csak öncélú viccelődésnek adott teret, hanem a reneszánsz ekkoriban már terhes filológizálásának, tekintélytisztelőének és kétségtelen életidegenségének is racionális-plebejus kritikáját jelentette. Közvetlen közönsége az egyetemi diákságból és tanárokból került ki: Csanaki nem véletlenül fordul éppen hozzájuk műve előszavában.

¹⁶ A tréfás enkómium műfaj történetét eddig legteljesebben HAUFFEN A. írta meg: *Zur Literatur der ironischen Enkomien* = Vierteljahrschrift für Literaturgeschichte. 1893. VI. 161–178.

¹⁷ Lásd pl.: *Dissertationum ludicrarum et amoenitatum scriptores varii*. Lugduni Batavorum, apud F. Hegerum, 1644. 22 tréfás laus-ot hoz.

¹⁸ *Laus Podagrae* – *Az az köszvénynek dicséreti*. H. n. 1936. – előszavában Turóczi utal a műfaj antik gyökereire és Csanaki művére egyaránt, csak éppen, a „scabies” szót „kopaszág”-nak fordítja és emiatt téves következtetésekre jut (uo. előszó, 10. p.) A mű szerzőjét Turóczi egyébként ismeretlennek tartja. BOROS Gy. (*Laus Podagrae* – könyvismertetés = Irodalomtörténet 25(1936) 96–97.) azonban Bogáti Farkas Mihály szerzősége mellett érvel.

¹⁹ TURÓCZI TROSTLER József: *Az kopaszágnak dicséreti* a tizenhetedik században = ItK, 1936. 218–219. – Turóczi egy korábbi cikkében azt is bizonyította, hogy a magyar „enkómiumok”, az egyezések ellenére, nem közvetlenül a görög eredetiket (Lukianosz, Szünesziosz), hanem egy latin közvetítő-művet másoltak. (EPHK. 1913. 715.)

²⁰ DORNAVIUS, C.: *Amphitheatrum sapientiae Socraticae*. Hannoveriae, 1619.

Több szempontból is indokoltnak láttam azt, hogy Csanaki művét részletesebben ismertessem. Ré-szint manapság viszonylag kevesen olvasnak latinul: a szöveget tehát eképpen hozzáférhetőbbé teszem. Másrészt a *Nobile scabiei encomium*ról a szakirodalomban eddig csak általános megjegyzéseket olvashatunk, s úgy véltem, nem fölösleges ha a művet közelebbről s részleteiben is szemügyre vesszük. Harmadrészt pedig néhány olyan sajátosságra is szeretnék rámutatni, mely konkrét szövegekhez kapcsolódik.

Enkómiómát Csanaki két egykori ivócimborájának ajánlja: ezeknek monogramja ugyan nem egyezik az ajánlásban megnevezettekével: Johannes Scretta Schotnovius a Zavorzitz²¹ (prágai) és Johannes Caspar Fausius²² (pfalz-neuhausi) orvosokéval, mégis joggal gondolhatjuk, hogy az egykori ivócimborák és a megnevezett doktor urak azonosak.

Csanaki munkáját Cicero-idézettel kezdi „Gyakran rejlik a bölcsesség szennyes köpönyeg alatt” – tehát nem ruha teszi az embert. A cím sem mérvadó – teszi hozzá a szerző például Erasmus *Laus stultitiae*-jét hozva – ne tévesszen meg tehát senkit a furcsa téma: a szerző a tisztességes szórakoztatást (*sales honesti*) igazi tudománnyal igyekszik majd vegyíteni.

A disszertáció bevezetője, mely nyelvi tekintetben Cicero-paródia, látszólag komoly filozófiai gondolatokat tartalmaz: Sokkal több dolgot tartunk rossznak, mint jogos lenne, a világgal szemben türelmesnek kell lennünk, hiszen a természetben voltaképpen nem létezik „rossz”. A „rossz”, ha mégis föltételezzük létét, három alakban jelenhet meg a világban: a szerencsétlenség (nyomorúság), a halál és a betegség alakjában. A rüh nem nyomorúság és nem halál, de nevezhető-e vajon betegségnek?

Pusztán azért mert viszket, nem betegség – a tetű és a bolha, a meleg és a hideg is viszket, mégsem betegség.

Azért sem betegség, mert „*praeter naturam*” létező,²³ hiszen kincset találni is „*praeter naturam*” cselekedet, mégsem kór.

Továbbá: a betegség károsítja a mozgásszerveket és az érzékelőképességet. A rüh ezzel szemben éppenséggel mozgásra készletet és élénkít. Aki vakarózik, az nem lustálkodhat. A vakarózás okozta sebek pedig nem a rüh, hanem a vakarózó bűnei („*abusus*” okozza őket). A rüh így megszabadít a legnagyobb „*virus*”-tól, a tunyaságtól is: az általa keltett mozgás egészséges, és minthogy ez a kór a legtunyasabb népseget, a diákokat támadja meg, különösképp hasznos.

Az ember az állat- és a növényvilág fölött uralkodik, a rüh azonban az ember fölött is. De – kérdezhetnők – hogyan lehet az, hogy a szerző, aki ily nagyra tartja a rühöt, maga nem birtokolja e kincset? Hiszen, akadt a baráti körben olyan, aki még a szerelemnél is többre tartotta a rühöt²⁴ – Csanaki itt, a könyvecske felénél megáll, s arról beszél, miért merte vállalni a téma kidolgozását, annak ellenére, hogy maga nem „*scabiosus*”. Ezután újra a laudatóba fog:

A rüh – mondja – a legszebb ékesség, színei változatosak, festői külseje a tulipánnal²⁵ vetekszik gyönyörűségében! Nincs semmi, ami a szemet nála jobban gyönyörködtetné: a fölszíne változatos, he-

²¹ Született Prágában, Schaffhausenben tevékenykedett, mint orvos, a 17. század első felében. G. Soperlinggel együtt kiadta Martin RULAND *Centuria curationum empiricarum* című gyűjteményét. (Basel, 1628). HIRSCH . A. (Hrsg.): *Biographisches Lexicon der hervorragenden Aerzte*. Wien–Leipzig, 1887. V. Bd. 330.

²² Nem találtam róla adatot.

²³ A preszókratikus természetfilozófiából eredő, a hippokratikus és galénikus elméletekben is kulcs-szerepet játszó fogalom: a nem fiziológiás folyamatok, jelenségek neve (*para phüszin*). Lásd: SCHUMACHER, J.: *Antike Medizin*. 2. Ausg., Berlin, 1963. 186 ff.

²⁴ „*In Venere labor est magnus, dulcedo brevis et tristitia quoque, aut etiam poenitentia subsequitur. At scabiei voluptas nec laborem requirit et conjuncta quoque est cum perpetua suavitate*” CZANAKIUS, Matthaeus: *Nobile scabiei encomium*. H. n. 1627. 11.

²⁵ A tulipán ebben az időben vált, németalföldi hatásra, divatnövénnyé. A színes tulipánok ebben az időben friss találmánynak számítottak. FRIEDEL, E.: *Az újkori kultúra története*. III. Bp. 1991. 117.

gyek, völgyek, dudorok követik egymást, s drágakő rejlik a közepében.²⁶ E hasonlatból kiindulva meséli el Csanaki egy angliai peregrinációs élményét. Az elbeszélés valóságos novellabetét, leginkább Szepsi Csombor Márton legjobb oldalaira emlékeztet és a 17. századi magyar anekdotakincs részének tekinthető.

Csanaki tehát, Angliában vándorolgatva, London és Oxford közt megszáll egy fogadóban. Összeakad itt egy emberrel, akit a közeli sűrű erdőn áthaladtában éppen aznap támadtak meg a rablók, s mivel gyönyörű ékköves gyűrűt viselt, ujját a gyűrűvel együtt lemetszették. Csanaki rettegve vág neki ugyanannak az erdei útnak, ám mivel rajta nincsen ékköves gyűrű, (csupán, mint gondolhatjuk, néhány ótvar) épen és sértetlenül ér el céljához. A tanulság mindebből: a rüh többet ér minden ékkönnél, hiszen nem rabolnak ki miatta.

A rüh úgy viszonyul a drágakőhöz – írja Csanaki – mint a derék feleség az utcanőhöz: ugyan senki nem kívánja meg, de legalább hűséges. A scabiest birtokosa nem mutogatja, mint a drágakövet, inkább úgy rejtegeti, mint a hív feleséget. A rüh nem csak veszélyt nem hoz gazdájára, hanem még, alkalmasint meg is védi a rablóktól. Meg aztán, nem csak drágaköve, hanem nedve²⁷ is értékes. A scabies olyan mint a mindig meg-megújuló főnixmadár.

Csanaki a rühöt a garam-völgyi Szantovia (Szántó/Santovka?) falu mellett található forráshoz hasonlítja, melynek vize folyékonyan tör föl, ám utóbb megkövesedik.

A rüh ugyanolyan gyógyító hatású is, mint a drágakő, nemcsak a testen, hanem a lelken is segít: a szervezetből kivonja a káros nedveket. S a tapasztalat szerint a rühös ember nem lesz beteg sem. (Csupán a hirtelen megszűnő rüh okoz betegséget.) Míg a drágakövek rejtőznek, s kutatni kell utánuk, a rüh mindenki számára könnyen elérhető: ugyanúgy, mint a drágakő, a rüh is a legértékesebb nedvek sűrítménye, s mivel az ember maga teljes világ (mundus), a rüh így a világ sűrítményének (mundi compendium) bizonyul.

A rüh azontúl még a drágaköveknél is több: a csillagokhoz hasonló, hiszen kél és elenyészik, mindig másutt tűnik föl, csökken és növekszik, s alakja is a csillagokéra emlékeztet.

Összefoglalásképpen a szerző fölhívja figyelmünket a rüh értékeire. Övni és szeretni kell ezt a kincset – mondja – és fölszólítja a „res publica scabiana”, a „rüh-köztársaság” polgárait, védjék bátran államukat, ne engedjenek kívülállókat soraik közé, aki pedig közéjük tolakszik, azt előbb purgálják jól meg, kenjék be babérolajjal és „unguentum psoricum”-mal,²⁸ majd dobják ki maguk közül. Ezzel az ajánlattal ér véget az enkómium.

Csanaki műve, mint láttuk, nem annyira a klasszikus enkómium, mint inkább a reneszánsz disszertáció-paródia hagyományait követi. Ajánlása és számos utalása a korabeli diákelethez, tréfáinak stílusa és nyelvezete még inkább az egyetemek világához köti. Csanaki munkájának sikerét, véleményem szerint az magyarázza, hogy a *Scabiei encomium* nyelvében, tartalmában, formájában és hangnemében egyaránt sikerrel ötvöztött többféle hagyományt: az ókori tréfás retorikus enkómiumét, a reneszánsz tudományparódiáét, végül pedig a német diák- és egyetemi irodalomét. Méltán zárhatjuk tehát rövid ismertetőnk

²⁶ Utalás a „carbunculus” szó kettős értelmére (gyulladt fekélyt és vörös színű drágakövet is jelent). Lásd: CASTELLI, B.: *Lexicon medicum*. Patavii, 1762. Tom. I. 163.

²⁷ A gusztustalanságokkal való viccelődés elsősorban a korabeli (német) egyetemi irodalomra jellemző vonás. Lásd pl.: *Nugae venales, sive thesaurus ridendi et jocandi*. H. n. 1642., ill. *Crepundia poetica somniata*. H. n. 1642.

²⁸ Utalás a rüh korabeli gyógymódjára. Az „unguentum psoricum” tkp. „rüh-kenőcs” (a rüh neve görögül pszora): unguentum sulphuratum-nak is nevezik, összetétele a következő: sulphuris sublimati 60, pulv. cretae albae 40, jól keverd és zúzd össze cum saponis calini ven. 120, axungiae porci 80, cerae flav 40, olvaszd meg kis tűzön, azután keverj hozzá picis liquidae 60. Külsőleg rüh ellen kiváló hatású, mivel a szappan, megduzzasztva a hámréteget, a kénnek az atkához és a kátránynak a bőr alsóbb rétegeihez való jutását megkönnyíti. KAZAY E.: *Gyógyszerési lexicon*. Nagybánya, 1900. IV. kötet 447.

ugyanavval a Cicero-idézetrel, amellyel Csanaki a maga munkáját elindította: „Saepe sub sordido palliolo sapientia latitat”²⁹ (Gyakran rejlik a mocskos gúnya alatt bölcsesség.)

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

Egy tévesen feltételezett 18. századi nyomda: Máriavölgy 1730–1736. A 18. századi magyar nyomda- és kiadástörténet egyik máig nem bizonyított nyomdahelye Máriavölgy (Marianka, Szlovákia). Ezzel a nyomdahellyel a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia V. *Pótlások...* kötetében találkozunk először. A kötet „Thalle 1736, ny. n.” impresszummal, minden külön jelzés nélkül, a *Directorium Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae...* c. mű megjelenését Máriavölgyhöz köti. A bibliográfia szerint a nyomtatvány 44 l. terjedelmű, 31 cm gerincméretű, egy példányát az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.¹ Ugyanennek a bibliográfiának a VI., nyomda- és kiadástörténeti mutató kötetében Máriavölgy nyomdahelyként szerepel. A nyomda neve „Typis Thallensium ad Posonium”, működési ideje 1730–1736 között volt, s a kötet szerint két nyomtatványt jelent itt meg. Az egyik a már említett 1736-os *Directorium*, a másik Benger Miklós pálos szerzetes mirákulumos könyve a pálosok által gondozott körösi Mária búcsújáráshelyről *Regina martyrum innumeris gratiis Corusca...* címmel.² Ez utóbbi Petrik Géza bibliográfiájának I. kötetében „typis data 1730. (H. és ny. n.)” impresszummal szerepel³ és csak a VI. kötet kapcsolja a nyomtatványt külön indoklás nélkül Máriavölgyhöz.

A bibliográfiai sorozat 1991-ben megjelent VIII. kötetének második, *Nyomda- és kiadástörténeti mutató az 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványokhoz (a VI. kötet kiegészítése)* című részében is szerepel Máriavölgy. A nyomda neve itt „Typis Thallensium”, működési ideje változatlanul 1730–1736, és mivel újabb ide köthető nyomtatványt a kötet nem tartalmaz, a nyomdanév után visszautal a VI. kötetre.⁴

Az 1730-ban megjelent Benger-műből a Petrik-bibliográfia példányt jelez az Országos Széchényi Könyvtárban és az Egyetemi Könyvtárban, az 1736-os *Directorium*ból pedig – mint már említettük – a bibliográfia V. köteté szerint az Országos Széchényi Könyvtár őriz példányt. Az Országos Széchényi Könyvtár állományában a *Directorium*ból egy (jelzete: 196329), Benger könyvéből két (jelzete: v. s. s. 315/1–2) példány található. Ezenkívül további példányokat őriz e művekből például a Budapesti Egyetemi Könyvtár: a *Directorium*ból kettőt (jelzete: Ab 2r 4/1–2), Benger művéből egyet (jelzete: Ac 4r 9). Az Egyetemi Könyvtárban a két mű bibliográfiai felvételén – eltérően a retrospektív bibliográfiát tükröző Országos Széchényi Könyvtár katalógusától – az impresszum részénél a „hely- és nyomda nélkül” jelzés olvasható.

A pálos renddel, a mirákulumos könyvekkel⁵ és a máriavölgyi pálos könyvtárral kapcsolatos,⁶ eddig feltárt forrásanyagban nem volt utalás arra, hogy Máriavölgyben nyomda, pontosabban a retrospektív nemzeti bibliográfia két fenti említéséből következtethetően, pálos nyomda működött volna. Ezért a két, bibliográfiailag Máriavölgyhöz kapcsolt mű, valamint a pálos rend- és könyvtártörténeti források újabb áttekintése után választ kerestem arra a kérdésre, hogy valóban működött-e nyomda Máriavölgyben.

²⁹ MARGALITS, E. (*Florilegium proverbiorum universae Latinitatis*. Budapestini, 1895. 381.) ezt a mondást, szerző megjelölése nélkül, a következő formában hozza: „Saepe etiam sub sordido pallio sapientia latet.”

¹ *Magyarország bibliographiája 1712–1860. V. Pótlások*. Bp. 1971. 123.

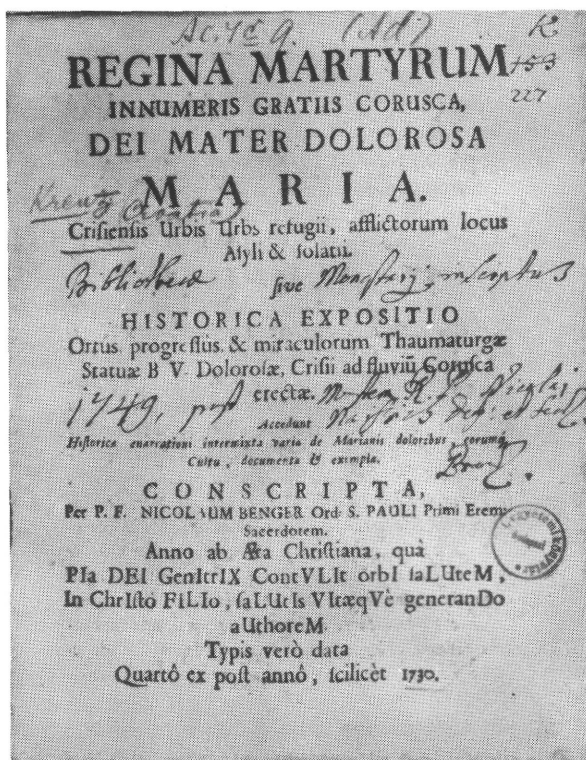
² *Magyarország bibliographiája 1712–1860. VI. Nyomda- és kiadástörténeti mutató*. Bp. 1972. 224.

³ PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860. I.* Bp. 1888. 230.

⁴ *Magyarország bibliographiája 1712–1860. VIII. Függelék. Nyomda- és kiadástörténeti mutató*. Bp. 1991. 368.

⁵ KNAPP Éva: *Barokk kori mirákulumos könyvek magyarországi búcsújáráshelyekről*. Dissz. Kézirat. Bp. 1984.

⁶ KNAPP Éva: *A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században. I., II.* = MKsz 1992. 193–216., 313–331.

1. kép Benger, Nicolaus: Regina martyrum ... [Czestochowa], 1730. címlap (példány: BEK Ac 4r 9)

I.

Az 1730-ban megjelent Benger-mű példányainak címlapján (1. kép) a mű címe, szerzője és a nyomtatás dátuma szerepel. A műben nincs utalás arra, hogy hol, milyen nyomdában készítették. A műből megtudjuk, hogy Benger Miklós a körösi plébános, Laurentius Sztarchich feljegyzéseiből dolgozott.⁷ A Benger-kézirat kiadására a teológiai engedélyt Stephanus Kovachich, a pálos rend horvátországi tartományának vicarius 1729. július 12-én, és Joannes Kolarich, a pálos rend horvátországi rendtartományának definitora, egyben a lepoglavai pálos kolostor priorja 1729. július 14-én, a rendfőnöki engedélyt pedig Demsich István pálos generális 1729. augusztus 7-én, a rendfőnöki székhelyen, Máriavölgyben adta meg.⁸

Feltűnő egyrészt, hogy a mű előszavában Benger a körösi Mária kegyhelyen kívül további kegyhelyekről is szól,⁹ de az éppen 18. századi felívelő szakaszában lévő Máriavölgyet¹⁰ nem említi meg. Másrészt a mű v. s. s. 315/1 jelzetű Országos Széchényi Könyvtár-i példányában a címlapon a „Conventus B. V.

⁷ BENER, Nicolaus: Regina martyrum ... [Czestochowa], 1730. a2/b.

⁸ L. a 7. sz. jegyzetet a4/a–b.

⁹ L. a 7. sz. jegyzetet 5.

¹⁰ TŰSKÉS Gábor: Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében. Bp. 1993. 254–256, 344–345.

Mariae Tallen. 1734.” tulajdonosi bejegyzés olvasható. Ezt a megjelenéshez viszonyítva aránylag késői időpontot, ha a mű valóban a máriavölgyi nyomdában készült volna, külön is indokolni kell.

A pálos rend történetére a nagyképtalanok és a rendtartományi gyűlések tükrében vonatkozó forrásanyagot tartalmazó *Acta Paulinorum* sorozat,¹¹ valamint a rendi *Decreta et Articuli Capitulum Generalium*¹² című kötetek, melyek rendszeresen tájékoztatnak a pálos szerzők műveinek megjelentetéséről, nem utalnak a Benger-mű megjelenési helyére. Benger Miklós a *Regina martyrum* egyik utalása szerint körösi kéziratoss forrásból dolgozott.¹³ Ő maga Körös megyében élt, és két alkalommal is a pálos rend horvátországi tartományának rendfőnökévé választották. Így a könyve megjelenési helyére vonatkozó útbaigazítást a lepoglavai és a körösi pálos rendház egykorú könyvtári katalógusaiból vártunk. A lepoglavai katalógusok (1727, 1754) címleírásai azonban nem rögzítenek impresszumatadatokat.¹⁴ A lepoglavai könyvtár egy részét rögzítő jegyzék, melynek alapján a könyveket a rend feloszlata után a Pesti Egyetemi Könyvtárba szállították, a művet nem tartalmazza.¹⁵ A körösi pálos könyvtár abolíciós jegyzéke, mely impresszumatadatokat is tartalmaz, a műről a következő adatsort rögzíti:

„Numerus Inventarii 182, Num. Exemplar. 1, Libri – Historica Expositio Thaumaturgae Statuae B. V. Dolorosae Crisii. in Latino, Autor Nicolai Benger, Impress. Zagrab. 1730., Tom. 1., Form. 4to”¹⁶

Azaz a mű címét az alcíméből rakta össze, s nyomdahelyként Zágrábot nevezi meg.

A mű leírását a máriavölgyi könyvtári katalógusban (1772) is megkerestük.¹⁷ Ez azonban – a lepoglavaihoz hasonlóan – megjelenési helyet és évet nem közöl. Ezzel szemben az 1786-os feloszlatai jegyzék impresszum-adatokat is rögzít. Ebben Benger művét a következő adatsorral jegyezték fel:

„Nr. 648, Exempl. 1., lib. De gratiis B. V. Crisiensis, aut. Benger, loc. — , ann. — , tom. 1., Form. 4°”¹⁸

Eszerint Máriavölgyben a mű címét tartalmának jelzésével helyettesítették, s a címlap nyomtatási évszámát nem írták le. Ez részben a gyors munkára, részben viszont arra utal, hogy a mű kinyomtatási helyét Máriavölgyben nem tudták. Ezt a feltételezést alátámasztja az egyik példány már említett, a megjelenési időhöz viszonyítva kései, 1734-es máriavölgyi tulajdonosi bejegyzése is.

A körösi könyvjegyzék zágrábi nyomdahely adata több ok miatt is elfogadhatóbbnak látszik Máriavölgynél. 1. Benger Miklós élete és tevékenysége elsősorban Horvátországhoz kötődött. 2. A körösi forrásból készített, Körösről szóló mű kinyomtatása a földrajzilag közelebbi zágrábi nyomdahelyen, melyet a közel egykorú körösi könyvtári forrás említ, valószínűbb, mint a forrásokban nyomdahelyként sehol nem említett Máriavölgyben. 3. A műben Máriavölgy csak egyszer szerepel, a rendi engedélyt adó pálos generális lakóhelyeként.

¹¹ Acta Paulinorum, continentia acta in capitulo generali tractata. I–XI. tom. BEK K (= Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kézirattár) Ab 154.

¹² Decreta et articuli almae Provinciae Hungaricae ... BEK K Ab 158 – Decreta seu articuli capitulum generalium 1628–1748. BEK K Ab 181 – Decreta et puncta capitulum generalium definitorium, 1687–1783. BEK K Ab 182.

¹³ L. a 7. sz. jegyzetet.

¹⁴ Catalogus librorum bibl. Lepoglaviensis, a. d. 1727 ... conscriptum. BEK K J13/3. MfMe 38. – Catalogus librorum bibliothecae conventus Lepoglaviensis ... conscriptus ... 1754. BEK K J 5. MfMe 37.

¹⁵ Extractus Librorum ex Lepoglaviensi Paulinorum Bibliotheca, ad Reg. Univ. Pestensem mittendum. BEK K J 13/4.

¹⁶ Catalogus Librorum repertorum penes Crisiense Monasterium abolitum ... BEK K J 99/5a. Nr. 182.

¹⁷ Catalogus librorum Bibliothecae neo-erectae, Monastery Mariae Thallensis ... 1772. BEK K J 7.

¹⁸ Catalogus librorum in conv. Mariae Thallensi aboliti ord. Paulinorum sito in com. Posoniensi repertorum a. 1786. die 21. Martii. BEK K J 13/5. Nr. 648.

A zágrábi nyomdahely minden kétséget kizáró bizonyításához a zágrábi nyomdatermékekkel való részletes összevetésre lenne szükség. A nyomda- és betűtípus vizsgálatról azonban eltekinthetünk, mivel egyrészt Benger művét a 18. századi források és a Petrik-bibliográfia I. kötete sem tartják máriavölgyi nyomtatványnak. A retrospektív nemzeti bibliográfia VI., mutatókötetének adata téves feltételezés, s ez két műre vezethető vissza. 1. Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* c. műve I. kötetében Benger művét az eredeti címből kiemelt részlettel (Regina martyrum Maria Crisicensis urbis refugium) indoklás nélkül mint máriavölgyi nyomtatványt közli (Typis Thallensium ad Posonium, 1730).¹⁹ 2. Kisbán Emil *A magyar pálosrend története* c. művében hivatkozás nélkül a körösi búcsújáráhely mirákulumairól szóló művet „Typis Thallensium ad Posonium 1730” impresszummal írja le,²⁰ jóllehet kétkötetes művében ezt a nyomdát sehol másutt nem említi. Másrészt a retrospektív nemzeti bibliográfia által egyértelműen a máriavölgyi nyomdahelyhez kötött *Directorium*ról kétséget kizáróan kiderült, hol nyomtatták, s ez a hely nem Máriavölgy.

II.

Az 1736-ban megjelent *Directorium Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae...* c. műnek egyik ismert példányában sincs címlapja (2. kép). A műnek csak címodala készült, azaz a mű címe után, ugyanazon az oldalon elkezdődik maga a mű. Olyan zárórésze sincs, mely impresszum-jellegű adatokat közöl. A mű végén a X. caputban többek között a Capitulum Generale időtartama szerepel: „die 20. et sequentibus Mensis Maj. in Conventu Mariae Thallensi. Anno 1736. celebrato”, valamint egy tanúsítvány a *Directorium* és függelékeinek átnézéséről. Ez utóbbi dátuma: „Anno 1736. Die 7. Mensis Augusti in conventu M. Thallensi”.²¹ A kettedrét alakú műnek lapszámozása nincs – bár a bibliográfiában 44 l. szerepel –, ívszámozása A–L-ig terjed, azaz 11, egyenként egyszer félbehajtott, két fóliós ívből áll. Mindez arra utal, hogy a retrospektív nemzeti bibliográfia V. kötetében a bibliográfiai felvétel a címen kívül nagyjából megtévesztő adatokat közöl („Thalle 1736, ny. n. 44 l.”).²² A helyet és az évet a bibliográfiai leírás a mű végén szereplő dátumokból emelte ki impresszumá.

A máriavölgyi abolíciós könyvtári jegyzék²³ impresszumokat is közlő adatsorai között Máriavölgy mint nyomdahely sem a *Directorium*, sem más mű kapcsán nem szerepel. A máriavölgyi pálos kolostor 1723–1749 közötti Diariuma²⁴ egyetlen alkalommal sem utal arra, hogy a rendházban, vagy a településen nyomda működne, jóllehet ennél kisebb kérdéseknél is részletekbe menően elidőz. Egy másik máriavölgyi forrásból megtudjuk: 1732-ben határozat született arról, hogy a máriavölgyi kegyhely történetét és az ott történt csodákat könyvben kell megörökíteni, s azt magyar, német, szlovák és latin nyelven ki kell nyomtatni.²⁵ A határozat nem utal arra, hogy helyben nyomda működne. Az óhajtott mirákulumos könyvet Ladislaus Kummer pálos szerzetes írta meg. A könyv *Puteus aquarum viventium ... marianischer ... Gnaden-Brunn* címen az 1730–1736 közötti időszakban egyszer, német nyelven jelent meg 1734-ben a pozsonyi Royer-nyomdában.²⁶ Ha Máriavölgyben nyomda működött volna, ezt a művet biztosan nem Pozsonyban nyomtatták volna ki.

A Diarium – több más könyv keletkezési körülményéhez hasonlóan – érinti a *Directorium*ét is: „In hoc Capitulo conditum est Directorium Ordinis, per Reverendum Patrem Generalem Chrysostomum Kozbialovus concinatum”.²⁷ Nem szól azonban a megjelentetéséről. Az 1736-ban a pálos rendi nagy-

19 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I. Bp. 1891. 836–837.

20 KISBÁN Emil: *A magyar pálosrend története*. II. Bp. 1940. 358.

21 *Directorium Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae ...* [Czestochowa, 1736.] L1/b., L2/a.

22 L. az 1. sz. jegyzetet.

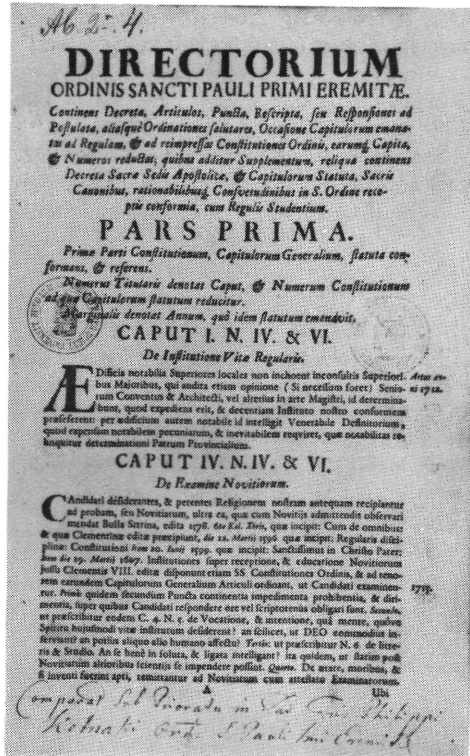
23 L. a 18. sz. jegyzetet.

24 Diarium Ven. Conv. Mariae Thalensis. Tomus II. 1723–1749. BEK K Ab 185/II.

25 Postulata almae provinciae Hungariae Ord. S. Pauli ... BEK K Ab 158 2. 187/b.

26 PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860*. II. Bp. 1890. 518.

27 L. a 24. sz. jegyzetet 231.

2. kép Directorium Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae. . . [Czestochowa, 1736.] címdal
(példány: BEKAb2r 4/1.)

káptalan által elfogadott *Directorium*ról írva Kisbán Emil is hallgat a kinyomtatás körülményeiről. Csak annyit jegyez meg, hogy összeállítója a rendfőnök, Kozbialovicz Krizosztom volt, és a rend nyomtatva ki.²⁸

A *Directorium* létrejöttének előzménye az volt, hogy a többször módosított és kiadott rendi konstitúciók (Róma, 1644; Bécs, 1646; Róma, 1725) további kiegészítésre szorultak. A kiegészítések fő célja a renden belüli különféle lelkeségi irányok közötti eltérések megszüntetése volt. Ennek előmunkálatai már 1696 óta folytak. 1736-ra készült el a kiegészítéseket tartalmazó *Directorium*. A rendi határozatokat, a káptalani cikkelyeket, a káptalanon a regulákra és konstitúciókra vonatkozó kiegészítéseket, módosításokat rögzíti, s függelékként csatlakozik hozzá a pálos rendi iskolákra vonatkozó Ordo et institutio Studiorum című rész.

A *Directorium* tartalma az egész rendre vonatkozott, megvitatása és elfogadása a rendi nagykáptalan feladata volt. A rendi nagykáptalanok lényeges iratait, határozatait stb. pontosan feljegyezték a rend Acta Paulinorum című kéziratos kötetsorozatában. A VII. kötetben az 1736-os évnél a folio 70–106-on az elfogadott *Directorium* teljes kéziratos szövege olvasható.²⁹ Ez azonos a nyomtatvány tartalmával. Ugyanennél az évnél a 134. fólión a *Directorium* kinyomtatásával kapcsolatos Recognitio... kezdetű irat olvasható.³⁰ Írója a pálos generális, egyben a *Directorium* összeállítója, Chrysostomus Kozbialovicz.

²⁸ L. a 20. sz. jegyzetet 133.

²⁹ L. a 11. sz. jegyzetet Tom. VII./1736/ fol. 70–106.

³⁰ L. a 11. sz. jegyzetet Tom. VII./1736/ fol. 134.

Az irat szerint a *Directorium* kéziratát 1736. október 16-án átadták kinyomtatásra a rend czestochowai nyomdájának („in imprimendo Ordinis Directorio Conventui Clari-Montis Czestochoviensis, huiusque Typographiae data anno 1736. die 13. Octobris”). Az irat szövegét teljes terjedelmében közöljük, mivel tartalma a *Directorium* megjelentetésével kapcsolatos:

„Recognitio ad facilitandam negativam in imprimendo Ordinis Directorio Conventui Clari-Montis Czestochoviensis, huiusque Typographiae data anno 1736. die 13. Octobris. Tria sunt, quae Venerabilem Conventum difficilem faciunt in imprimendo Directorio Ordinis. Primum: ne aliquibus fors aliquando displiceat, nunc omnibus placens Directorium, exindeque obijciatur Provinciae et conventui, quod causa sit displicentiae. Secundum: ne Conventus huiusque Typographiae reddatur tributaria specialiter obligata manendo in futurum etiam ad emergentes impressiones, sicque ultra Taxam solitam aliam solvere cogatur. Tertium: Casu quo aliqui typographici errores emergerent? ne Crysin conventus patiatur, uti audivimus obijci etiam constitutionibus reimpressis Romae, quamvis hinc omni errore mundatis. Ad haec facilitanda Officij nomine securum reddo venerabilem conventum, quid quaecumque displicentia exurgeret? oppugnaret Capitulum, et in eo totam Religionem, cui placuit, ut patet ex subscriptionibus, adeoque Provincia non teneretur ad responendum, neque obligationem aliquem Conventus habebit acceptandi aliquid ad imprimendum sine solatione et expensis necessarijs ad impressionem adeoque nullum nesse periculum augendae Taxae: Errores autem, hiqui forte emersissent adscribendi correctori, non Conventui, Qui nulla timenda Crysis. Ita assecurasse, et recognovisse fidem facio
Fr. Chrysostomus Kozbialovicz generalis mp.”

Ez az irat egyértelműen bizonyítja, hogy a *Directorium*ot nem Máriavölgyben, hanem Czestochowában nyomtatták ki. Az 1691-ben alapított czestochowai rendi nyomda eredményes működése³¹ feleslegessé tette egy második pálos nyomda alapítását. Ezek után az is érthető, hogy a lengyel retrospektív nemzeti bibliográfiában miért szerepel az 1736-ban kinyomtatott *Directorium*.³²

KNAPP ÉVA

Ismeretlen magyarországi nyomtatványok adatai Katona István Anonymi scriptores című adatgyűjtésében. A régi magyarországi nyomtatványok bibliográfiai feltárása és példányainak számbavétele az Országos Széchényi Könyvtár folyamatosan és eredményesen végzett munkaterülete. A feltárásban a 18. század óta folytonosság mutatható ki. Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárában*¹ a Bod Péter, Johann Samuel Klein, Weszprémi István, Horányi Elek, Sándor István stb. által leírt tételeket gyakran akkor is tételszámmal regisztrálta, ha példány fennmaradásáról nem volt tudomása. Szabó Ká-

³¹ *L. a 11. sz. jegyzet* Tom. V./1719/ 304–307., Tom. VII. /1732/ fol. 14/a.

³² ESTREICHER, Karol: *Bibliografia Polska*. Czesc. II. Tom. II. Kraków, 1888. 158. — ESTREICHER, Karol: *Bibliografia Polska*. Czesc. III. Tom. IV. Kraków, 1897. 226. — A máriavölgyi kolostor javainak összeírásában (1786. június 1.) a rend feloszlátásakor feltűnik ugyan egy, a rendházhoz tartozó „Der Schüt Kasten und Presshaus”, ebben az épületben azonban a leltár nem jelez nyomdaeszköze utaló be rendezést. Vermögenstand der Pauliner Hung. Provinz. Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, C 99 jelzetes könyvek V. A. 19. Máriavölgy, 1786. Ezt a Presshaus-t szülő feldolgozásokor használhatták. 1730–1736 között a máriavölgyi Diarium többször említi a rendház szőlőit. Így például 1733-ban „in Promontorio Pracsensi”, „in Recze”; 1734-ben „in Promontorio Posoniensi”. *L. a 24. sz. jegyzet* 165–166., 193. — Itt jegyezzük meg, hogy a pálos rendi írók és anonim művek 1755-ös jegyzékében a két tárgyalt nyomtatványt czestochowai nyomdatermékként tartják nyilván. Ezt a forrást közli: VINCZE Gábor: *A pálosok irodalmi munkássága a XIV–XVIII. században* = MKsz 1878. 21–44. Itt Benger művének leírása a 85/a, a *Directorium*é a 93. tételben szerepel.

¹ I–II. Bp. 1879–1885.

roly és Petrik Géza bibliográfiai köteteit (és azok kiegészítéseit)² is figyelembe véve elmondhatjuk, hogy 1800 előtti nyomtatványainkról jó áttekintéssel rendelkezünk. Az Országos Széchényi Könyvtárban a régi magyarországi nyomtatványokkal foglalkozó munkacsoport pontos példánykimutatásai a nyomtatványok megtalálhatóságát is nagyban segítik.

Szörény Sándor *Pannonia doctáját*³ tanulmányozva arra figyeltünk föl, hogy a jezsuita adatgyűjtőket, kiadott és kiadatlan műveiket csak nagyon kivételes esetben idézik a fentebb felsorolt bibliográfiák. Pedig az ezirányú adatgyűjtésnek olyan jeles művelője is akadt, mint Katona István. Katona *Historia critica ...* című kiadványorozatában⁴ az egyes korszakok tárgyalása után a korszak íróinak és azok műveinek a jegyzékét is közli. Például ennek az adatai is gyakran hiányoznak bibliográfiáinkból, lexikonainkból. Így fordulhat elő, hogy a 36. kötet írói felsorolásában másfél tucat olyan szerző akad, aki kimaradt a legújabb, teljességre törekvő, *Régi magyarországi szerzők* című, kézirat gyanánt megjelent névjegyzékből.⁵

Katona István írói lexikonának alapos megvizsgálását más alkalomra halasztjuk. Most adatgyűjtésnek egy, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött kéziratát (Ms 443) hasonlítottuk rá a felsorolt bibliográfiákra és az OSZK-ban vezetett nyilvántartásokra. Az ívrét füzetben található adatgyűjtés az *Anonymi scriptores ordine chronologico* feliratot viseli. Legkorábbi tétele az 1473-ban Budán nyomtatott *Chronica Hungarorum*, legkésőbbi 1770-ből való. Mindössze néhány nem Magyarországon (és külföldön nem magyar nyelven) nyomtatott adat fordul elő benne. A 343 tétel némelyikénél több kiadás is meg van említve. Összehasonlításképpen: Bod Péter *Magyar Athenas*ában, melyet Katona egyes tételeknél idéz, a „Nevetlen könyvek” címszó alatt 62 tétel olvasható.

Katona forrása elsősorban a nagyszombati jezsuita egyetem könyvtárának (és más jezsuita könyvtáraknak) az állománya volt. Leírásai megbízhatóak, tételeit azonosítani lehetett. Valamennyi olyan adatát, amely az OSZK nyilvántartásaiban ismeretlen nyomtatványt említ (vagy példányból nem ismert nyomtatványhoz kiegészítő adatot tartalmaz, esetleg problémás), alább jegyzékben közöljük. Aláhúzott (=kurzívval közölt) címei szó szerinti, a magyar nyelvű címek többségét latin „fordításban” is feljegyezte. Amennyiben a közölt adathoz megjegyzést fűzött, vagy melléje bibliográfiai hivatkozást írt (Bod Péterre hivatkozott), azt mi is megemlítjük. Abban az esetben, ha egy-egy tétel bibliográfiai leírásához ugyan új adatot nyújt Katona, de időközben az OSZK-ban már példányt is nyilvántartunk a leírt nyomtatványból, eltekintettünk a közléstől. Ilyen tételek: *Nyoltz okok*, Pozsony, 1640.; *Lelki tegez*, Pozsony, 1649.; *Lamentum metricum*, Debrecen, 1681.; *Gyászbeszéd Zichy István felett*, Nagyszombat, 1700.

* * *

1614, Nagyszombat

Varia pietatis, ac sanctorum precum exercitia. In 12.

A Telegdi Miklós által alapított nagyszombati érseki nyomda utolsó terméke 1609-ből ismert. A szakirodalom szerint a nyomda később nem működött, betűkészlete másutt sem tűnt fel (MKsz 1975, 20. Écsedy Judit).

1643, ?

Jesu et Mariae cliens, S. Ignatius, sodalibus Immaculatae Conceptionis Virginis Mariae Tyrnaviae datus. In 16.

² PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája, 1712–1860. I–IV. köt.* Bp. 1888–1892. V–VIII. köt. (Pótlások, függelék, nyomda- és kiadástörténeti mutatók, 1712–1800.) Bp. 1971–1991.

³ Az 1717-ben összeállított mű autográf kézírata a Budapesti Egyetemi Könyvtárban: Coll. Kapr. B. 14.

⁴ A negyvenkét kötetes mű 1779–1817 között jelent meg. Az alább idézett 36. kötet Budán, 1805-ben. (Benne írói névjegyzék: 713–783. pp.)

⁵ *Régi magyarországi szerzők*. Összeáll. PINTÉR GÁBOR (Szabó Géza közreműködésével). Bp. 1989, OSZK. A névjegyzék „belső munkaeszköznek, kutatási segédletnek készült”. Forrásai közt szerepelnek: SZINNYEI József írói lexikona (1–14. köt.), GULYÁS Pál hasonló lexikona (1–6. köt.), az RMK I–III. és a PETRIK-féle bibliográfia (valamint ezek kiegészítései).

- RMK II 630. A szerző: Nádasi János. Példány fennmaradásáról nem tudunk. Szabó Károly De Becker alapján (I, 502) közöl rövid címet, megjelenési helyként Pozsonyt tünteti fel.
- 1651, Nagyszombat
Manuale Sodalitatis B. V. Natae Reginae Angelorum. In 16.
- 1657, ?
Sárkány Jánosnak idegen tartományokban való utazási. In 8.
Sárkány János tulajdonosként(?) fordul elő az Országos Széchényi Könyvtár Oct. Hung. 1534. jelzetű, 1657–1658. évi kéziratos útinaplójában.
- 1659, ?
Okulár egy farkas setétes szemű Papista papnak orrára. In 12.
A szerző: Lippai Sámuel. Vö. a következő tételhez írt megjegyzéssel.
- 1659, ?
Próba köve egy Tzigány Okulárnak. Responsum ad prius. In 12.
Az 1643-ban hely nélkül megjelent *Pápasták méltatlan üldözése a vallásért* című kiadvány (RMK I 746) 31. lapján említett adathoz – Es csak minapis bocsáta ki egy pápista szerzetes Posonban egy kis íráskát (OKULÁRnak nevezi) ... – kapcsolta Szabó Károly az első Okulár szót a címében tartalmazó kiadványt (Pozsony, 1643. – RMK I 753). Több kiadvány is reagál e vitára. Sámbar Mátyás nevéhez kapcsolva Rosty Kálmán 1881-ben (Katona kinyomtatott adata és Paintner Mihály kézírata alapján, MKsz 1881. 237) a következő nyomtatvány adataival egészítette ki Szabó Károly bibliográfiáját: *Kantsalok okulárjok vagy Okulare egy hályogos szemű kálvínista prédikátor számára*, 1658. in 12. Feltételezte, hogy Sámbar Megyeri Zsigmond *Lölki Okulár* című írására (Bécs, 1658 – RMK I 929) válaszolt. Katona István (Hist. critica, XXXVI. 759) Sámbar művei közt két ide kapcsolható idéz: *Kantsalok okulárjok, seu ocularia pro quodam fusciluminis peadicanti haeretica: Okulár egy hályogos szemű Kalvinista predikátor orrára*. 1658. 12. (= Sztripszky 2019, 226.) – *Lapis Lydius oculus praedicanti; Próbaköve egy tzigány okulárnak*, 1659. 12. Zoványi Jenő (MKsz 1932, 7–8) Sámbar egy későbbi művéből (RMK I 1056. p. 119) idéz: „Lippai Sámuel egy cigány okulárjában cselekedék elelőtt hat (igazában nyolc Z. J.) esztendővel, az sok pápista doctorok írásait előhozván sok hamis megvesztegetéssel, amint nyomtattuk azon cigány okulárjának próbakövében.” Az utóbbi, példányból nem ismert mű bekerült Szabó Károly bibliográfiájába *A prédikátor pápaszemének próbaköve* címmel (RMK I 957). A jegyzékünkbe felvett két vitairat létezését, egymással való összefüggését s egyúttal Zoványi Jenő cím-helyesbítését (tudniillik hogy az RMK I 952 tétel címében az okulár szónak szerepelnie kellett) is igazolja az adatok összevetése. Lippai Sámuel művének pontos címét eddig nem ismertük.
- 1660, ?
Szegények Patikája. Pauperum Apotheca. In 12.
- 1665, ?
Tök, mak, zöld tromfjára Pósházinak Veres tromf. V. Sámbar. In 12.
RMK I 1051. (Itt a szerző: Kiss Imre.) Katona szerint a szerző: Sámbar Mátyás. Katona idézi Bod Pétert is (p. 197), ott a szerző Kiss Péter.
- 1667, Nagyszombat
Oktató rendi a Keresztfán Halálra vált Jesus Krisztus Congregatiójának. Instructio pro sodalibus coetus agoniae. In 12.
- 1669, Kassa
Florilegium selectissimarum precum. In 12.
Azonos című kiadvány jelent meg 1699-ben Nagyszombatban (RMK II 1969).
- 1672, Kassa
Reguláia és bútsúi az halálra vált Kristus Congregatiójának. Leges et indulgentiae coetus morientis Christi. In 12.
- 1680, Bécs
A Jesus társasága-beli Xaverius Szent Ferenc sok városoknak a mirigy-ellen csudálatos segítő Patónussa. S. Franciscus Xaverius e S. J. Patronus contra pestem. In 8.

- 1688, Pozsony
Az igaz Isteni tisztetlemek tüköre. Speculum verae pietatis erga Deum. In 8.
 Pozsonyi, 1638. évi kiadását (RMK I 684) is említi Katona. Ennek újranyomása az 1688. évi kiadás.
- 1692, Bécs
Kisdedek kenyere. Panis parvulorum Ex opusculo Nicolai Elfen e S. J. Hungarice reddidit G. C. J. S. A. In 12.
 Vö. 1709, Nagyszében alatt álló tételünkkel.
- 1693, ?
Funebris apparatus Nicolai C. Erdödi Illyriorum Pro-Regis. In 4.
- 1694, Nagyszombat
Hét helye Urünk keserves Szenvedésének. Septem stationes passionis Dominicae. In 12.
- 1694, Nagyszombat
Quatuor Maximae, seu Philosophiae Christianae axiomata, ex quadruplici consideratione aeternitatis deducta. In 24.
- 1699, Nagyszombat
Tizen öt barátságos és igen üdvösseges kérdések, Mellyekkel erőssen serkengettetnek az igazságnak vizsgálására a'kik magyar Országban nem egyeznek az Igaz régi Pápista hittel. Quindecim quaestiones ad amplectendam fidem Romano-Catholicam. In 12. Videtur esse Szent-Iványiana.
 Szabó Károly Johann Samuel Klein *Nachrichten*jének adata alapján (I. 439) *Quindecim dilemmata omnibus Dominis Aatholicis in Hungaria pro xenio novi anni 1699. oblata* címmel 1699. évi nyomtatványt vesz fel Szentiványi Márton műveként (RMK II 1975).
- 1707, Nagyszombat
Keresztyén tudomány mely száz rövid kérdésekben és feleletekben el rendeltetett. Doctrina Christiana, centum quaestionibus et responsionibus comprahensa. In 12.
 1754. évi bécsi és 1755. évi nagyszombati kiadásai ismertek.
- 1707, Bécs
Keresztyén hitnek egész hétre rendeltetett valóságos igazságiról-való rövid elmélkedések. Veritates Christianae, meditationibus expositae, pro tota hebdomade. In 12.
- 1709, Nagyszében
Kisdedek kenyere. Panis parvulorum. Ex opusculo Nicolai Elfen e S. J. Hungarice reddidit G. C. J. S. A. sumptibus Petri Apor de All-Torja. In 12.
 Vö. az 1692, Bécs alatt álló tételünkkel.
- 1712, Kolozsvár
Az emberi Leleknek, testnek, mennyei paradicsomnak és gehennának örökkévalóságáról. Meditationes de paradiso et Gehenna a Joanne-Mannio S. J. Italice scriptae, Hungarice redditae ac excusae. In 12.
 Katona Bod Péter adatát idézi (p. 199).
- 1713, Nagyszombat
Inexhaustus gratiarum omnium thesaurus, S. Ignatium de Loyola S. J. Fundatorem devote colentibus recens exhibitus. In 12.
- 1714, Kolozsvár
Úti társ. Libellus precum. In 12.
- 1716, Kassa
Genethiacus applausus Augustissimis caesareis Majestatibus Carolo VI. et Elisabethae felicibus progenitoribus recens ad regnorum vota nati Archi-Duci Austriae Leopoldi Ab Academico S. J. Collegio Cassoviensi, exhibitus. In fol.
- 1716, Nagyszében
Plausus Genethiacus serenissimo recens nato Leopoldo Archi-Duci etc. a Residentia S. J. Cibirii exhibitus. Viennae et Cibirii eodem anno. In 4.
- 1718, Pozsony
 Stanihurstii Christus Patiens Hungarice.
 Magyarul 1727-ből és későbből ismert: *A halandó testben szenvedő ... Istennek szentséges históriája* címmel. Latinul sokszor és szlovákul is megjelent.

- 1721, Kassa
Rövid tanúság a Sz. Rosariumról. Brevis instructio de SS. Rosario. In 12.
 A kassai jezsuita nyomda Catalogus librorum-aiban 1764–1774 között fordul elő hasonló című kiadvány. (Pavercsik Ilona: *A kassai könyvek útja a nyomdától az olvasóig.* Bp., 1992. 172.)
- 1724, Pozsony
 Collegium Sancto-Georgiense PP. Scholarum Piarum gratulatum est variis carminibus onomasticum diem illustrissimo D. Georgio Ghilányi, Episcopo Tinniniensi Archiepiscopi Strigoniensis Suffraganeo. In 4.
 Néhány hasonlóan felvett tételt sikerült meglévő kiadásokkal azonosítanunk. Általában chronostichonos versek.
- 1726, Buda
 Anonymus Ecclesiasticus dixit orationem funebrem idioma hungarico, in exequiis C. Petri Zitsi. In 4.
- 1726, Nagyszombat
A keresztyéni tudományról-való mennyei oktatás. De doctrina Christiana. In 12.
 1754. és 1765. évi nagyszombati kiadása ismert.
- 1727, Buda
A Sz. Háromságnak neve alatt Budai városban fel-allított Kongregatzionak könyvetskéje. Sodalitatis ejusdem SS. Trinitatis, erectae Budae. In 12.
 A környező évekből ismerünk azonos című kiadványokat.
- 1727, Kolozsvár
SS. Aloysius et Stanislaus, duo sidera, Academiae Claudiopolitanae propitia. Oratio cujusdam e S. J. In 4.
- 1727, Nagyszombat
Keresztyéni oktatások. Institutiones Christianae, ab Anonymo S. J. scriptae. In 12.
- 1729, Buda
Mutius Scaevola, in scaena dexter, seu Mutii infracta pro Patria virtus, honori Emerici Tsáki Cardinalis et Archi-Episcopi Colotzensis Episcopatus Varadiensis administratoris etc. Producta Szegedini, A. 1722. edita cum Chronographicis Budae A. 1729. In 8.
 Petrik bibliográfiájának kiegészítésében (V 332), — impresszumat hiányában — 1728–1738 közötti kiadványként szerepel egy hasonló című nyomtatvány.
- 1729, Kolozsvár
A Jesus Társaságból-való szerzetes Papok által tanítandó Apostoli Missiok alkalmazosságával fel szóval mondani szokott ajtatosság. Hymni, qui canuntur in Apostolicis expeditionibus Patrum S. J.
 Katona a tétel leírása után megjegyzi: saepius deinde recusi (sc. hymni), ibidem, Cassoviae, Tyrnaviae, Viennae.
- 1729, Nagyszombat
 Keresztyen Tudomány, a Keresztyen Ifjúságnak és az újjonnan meg-tért hiveknek oktatására.
 1755. évi nagyszombati kiadása ismert.
- 1729, Nagyszombat
 Mennyei böltseségnek ösvénye. Meditationes de veritatibus Christianis. In 12.
- 1729, Pozsony
História a régi híres Tróia Varassának tíz esztendőig való meg-szállásáról es veszedelméről. Historia Troiae decem annis obsessae. In 8.
 Több korábbi és későbbi kiadása ismert.
- 1731, Kolozsvár
Kristus szegényeinek imadságos könyvetskéje. Preces pauperum Christi, Ab Anonymo S. J. concinnatae. In 12.
- 1733, Nagyszombat
De sanctissima DEIpara semper Virgine, Thaumaturga, in modo Metropolitana Ecclesia Tyrnaviae Lacrimante et sudante. In 12.
 1735. és 1745. évi nagyszombati kiadása ismert.

- 1734, Nagyszombat
Sasvári tsuda-tévő Boldog Aszszony tiszteletére szentelt ajtatosság. De Sasvariensis Thaumaturgae Virginis cultu. In 12.
- 1735, Jéna
Imádságos Könyvetske. Preces in usum peregrinorum et quaestorum. In 12.
 Katona Bod Pétert idézi (p. 200).
- 1738, Buda
Applausus Poeticus Festis honoribus Emerici Eszterházi, Strigoniensis Archi-Episcopi, secundas primitias celebrantis a Budensi Collegio S. J. dicatus. In fol.
 Petrik bibliográfiája (198) alapján a kiadvány 1738–1751-re helyezhető (VI. 33. – 1744-nél). Az aranymise 1738-ban volt.
- 1742, Kolozsvár
Szivek kintse, avagy Kristus Urünk szenvedésén s-halálán fohászokodó könyvetske. The-saurus cordium, de passione et morte Christi. Recusus Claudiopoli typis Acad. A. 1742. Sumptibus C. Susannae Petkiae, C. Francisci Kornis coniugis.
 1685. évi csíksomlyói és 1737. évi kassai kiadását ismerjük.
- 1744, Nagyszombat
Vni Deo devota D. Catharinae constans pudicitia Heroico poemate celebrata a Poesi Nitriensi. In 4.
- 1745, Kolozsvár
Szakács Mesterségnek könyvetskéje. Artis coquinae libellus. In 12.
 Az 1714. évi nagyszombati és 1755. évi kolozsvári kiadásokat is említi Katona. Az 1745. évi kiadást említi Bod Péter is (p. 199).
- 1745, Nagyszombat
A Jesus Tarsaságából-való Sz. Aloysiusnak hat Vasárnap-béli tisztelete. Cultus S. Aloysii Gonzagae per sex dies Dominicos. In 12.
- 1746, Nagyszombat
A bűnös embernek meg-térésére, az igaz poenitentia tartásnak módgya. Methodus agendae verae poenitentiae. In 12.
 Katona megjegyzése az utóbbi két kiadványról: Uterque hic libellus eiusdem auctoris esse videtur, quem in spiritu Magistri olim habuimus. Saepius uterque ob ingentem utilitatem Tyrnaviae et Cassoviae recusus est.
- 1747, Debrecen
A keresztyének között ez idő szerint uralkodó romlottságnak két fejeiről-való elmélkedés. Meditationes ex opere Joannis Friderici Osterwald.
 1745. évi debreceni kiadása ismert.
- 1747, Kolozsvár
Aranyas vagy Keresztyén ABC. Alphabetum aureum vel Christianum certis precibus definitum. Sumptibus Elisabethae Földváriae C. Michaelis Toldalagi viduae. In 12.
- 1747, Pozsony
Maria Halálra váltaknak és meg holtaknak Anyja. Maria, Mater morientium et mortuorum. In 8.
- 1748, Kassa
Pietas Christiana erga Christum Dominum pro nobis in cruce in Calvaria passum, azaz: A Kalvária hegyén éretünk szenvedeti Urünkhoz-való Keresztyéni ajtatosság. Sumptibus A. R. D. Alexandri Sz. Lászlói, Parochi Sz. Simoniensis. In 12.
 Pavercsik a kiadványt a latin nyelvűek közé vette fel (A kassai könyvek útja ... 112).
- 1750, Győr
Manuale Jurisperitorum Hungariae.
 1749. évi kiadása ismert. Valószínűleg új címlappal ellátott példány (esetleg compendium).
- 1750, ?
Az Ó testamentumi Josefnek eleven kepe Boldog Kalasancius József a Matre Dei, Az aita-tos Iskolak Szent Szerzete fundatora. Sermo Panegyricus Ab Anonymo Societatis Jesu sacerdotae adornatus, cum B. Josephi Calasancii solennis inter beatos inauguratio recoleretur Bisztritzii 15 Decembris A. 1749. vulgatus A. 1750. Autor Franc. Götze.

- 1751, Nagyszombat
A Keresztyén tudományról-való mennyei oktatás. In 4.
 Nagyszombatban gyakran megjelent.
- 1752, Nagyszombat
Leiki manna az az üdvösséges imádságok, énekek, elmélkedések és tanítások. Salutare preces, cantiones, meditationes, et introductiones ab Anonymo S. J. sacerdote conscriptae. In 12.
 Azonos címmel 1752. évi győri kiadás ismert.
- 1754, Kassa
 Officium Rakoczianum Hungarice. In 8.
- 1756, ?
Rövid és hiteles leírása az Isteniteletinek, mellyel 1755dik eszt. föld indulás által Portugalliat és nemelly más tartományokat ostorozoit. De flagello Terrae motus in Portugallia Aliisque Provinciis, anno 1755. In 8.
 Katona Bod adatát idézi (p. 200).
- 1758, Csíksomlyó
Recipe, az az: a rozs virágjának sokféle gyógyító hasznairól es ereiéről. De vi medica floris siliginis. In 12.
 Katona Bod adatát idézi (p. 201).
- 1758, Nagykároly
 A Nyír Poótsi két versben is könyvező B. Szűz MARIA Sz. képe-előtt ajtatoskodo léleknek buzgó öt elmélkedési. In 8.
- 1758, ?
 Nyír Poots nevű helységben könyvező Boldogságos Szűz Mária első képének eredetéről, és annak Bétsbe-való viteléről rövid sommába foglalt igaz beszéd. In 8.
- 1761, Nagyszombat
Szent nap, avagy a Sz. Irásnak helyeibül egybe szedetett, és szerkesztetett egész napi ajtosság. Methodus vacandi pietati per totum diem a sacris litteris concinnata. In 8.
 1761. évi kolozsvári kiadása ismert.
- 1763, Esztergom
Elegia, qua tenerae Musae adolescentis Cleri Nitriensis, civitatis nominis eiusdem de adventu Celsissimi S. R. I. Principis Francisci e Com. Barkótzii etc. applaudunt. In fol.
- 1763, Esztergom
Festiva aggratulatio a Clero Iunioris Nitriensis, tenerioribus discipulis Tirnaviae operam navante, eidem Excellentissimo D. Praesuli dicata, Carm. Eleg. In fol.
- 1763, Esztergom
Sales et Lusus Poetici Districtus Illaviensis in Comitatu Trentsiniensi, in solenni ad Cathedralam Episcopalem introductione Excellentissimi D. Joannis Gusztini. In fol.
- 1763, Esztergom
Summa Symbolum, castro doloris exornando appositorum, opera RR. PP. Scholarum Piarum, in exsequiis Emerici Eszterhazii, Nitriensis Episcopi. In fol.
- 1766, Győr
Tsudálatos Gyógyulás melly Romában 1765dik eszt. a JESUS Társásága-béli Sz. Aloysius esedezése által történt. Prodigiosa curatio Patrocinio S. Aloysii Societatis JESU Romae facta A. 1765. In 8.
- 1770, Eger
 Chronographica, quibus exceptus est Augustus JOSEPHUS II. In fol.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Egy II. József ellen írt könyv betiltásának története (1784). II. József korának cenzúráviszonyaira és a nyelvrendelet egy korai kritikai kísérletének sorsára vetnek fényt azok az akták, amelyek Kirinyi István könyvének betiltását világítják meg. A szerzőről mindössze annyit tudunk, hogy Gömör megyei

ügyvéd volt, tudomásunk szerint egy műve sem jelent meg; talán valamelyik őse lehetett annak a Kirinyi Kornél Gömör megyei birtokosnak, akiről Szinnyei azt írja, hogy Szontagh Gusztáv barátja volt.¹

Kirinyi István 1784 folyamán, bizonyára II. József nyelvrendeletének hatására, könyvet írt latin nyelven, melynek ezt a címet adta: Vajon hasznos lehet-e Magyarország számára a német nyelv bevezetése? (*An utilis esse possit Regno Hungariae germanicae Linguae Introductio?*) A szerző kéziratát a besztercebányai nyomdához, minden valószínűség szerint Ján Jozef Tumlér szlovák nyomdászhoz juttatta el. E nyomda 1783–1794 között működött, főleg szlovák nyelvű könyveket adott ki. Itt nyomták 1785–86-ban a *Staré Nowiny* c. szlovák folyóiratot is.

A kézirat revízióját a besztercebányai főgimnázium igazgatója, Mathias Platthy végezte, miként erről az 1784. november 13-án keltezett, részletes cenzori jelentésből értesülünk.² Ebben behatóan foglalkozott Kirinyi könyvének kéziratával, kifogásait pontokba foglalta, és ezek alapján kinyomtatását nem ajánlotta. Ezt a – korabeli cenzori jelentésekhez képest – jóval alaposabb figyelmet bizonyára a mű aktualitása és főként kényes témája indokolta. Magáról a műről – annak ismerete hiányában – csak e kifogások alapján alkothatunk némi fogalmat, pontosan még terjedelmét sem ismerjük.

A cenzor bevezetőjében egy május 28-i keltezésű leiratra hivatkozik, mely arról szól, hogy a német nyelv magyarországi bevezetésével öfenségének nem az volt a szándéka, hogy a nemzeti nyelveket kiirtsa („ut Nationales Linguas extirpatum eat”), sem pedig az, hogy Magyarországon és a hozzá kapcsolt részekben, valamint az Erdélyben élő nemzetek felhagyjanak anyanyelvük használatával. E rendelkezésekkel ellentétben a mű szerzője mégis úgy vélekedett, hogy a magyarokra rákényszerítették a német nyelvet. Majd a cenzor azt a mondást idézi, hogy amennyi nyelvet tud valaki, annyi emberrel ér fel. („Quot quis linguas callet, tot homines valet.”) Az elődök is úgy vélekedtek, hogy a haza dicséretére szolgál, ha a latin nyelv mellett a magyar, a francia, az olasz nyelvet is megtanulják kulturáltan és jól. A szerző viszont – Platthy szerint – nem tudni, hogy valamennyi nyelv iránti gyűlöletől vagy tudatlanságtól indítva, de minden nyelvről, titkon a németről is, lekicsinylően nyilatkozik.

A továbbiakban azzal vádolta a kézirat szerzőjét, hogy meggondolatlan állítását a *Szentírás*ból próbálta igazolni, de miként a legmagasabb uralkodói rendelkezéseket, ezt sem hitelesen magyarázza. Idézte pl. állítólag a *Genesis* 11. könyvéből a következő mondatot: „Varietatem linguarum esse poenam peccati, id probari exemplo filiorum Adam, dum struerent turrim Babel.” Vagyis az Úr Ádám ivadékait a bábeli torony építése miatt a nyelvek tarkaságával, sokféleségével büntette meg. A cenzor szerint azonban ez helytelen interpretáció, mert Isten nem a nyelvek tarkaságával, hanem azok összezavarásával büntette meg Ádám fiainak gőgös vakmerőségét. („Non varietate, sed confusione linguarum punivit Deus superbam temeritatem filiorum Adam.”) A büntetés nem több nyelv ismeretéből állt, hanem abból, hogy nem értette meg az egyik ember a másikat, mert különböző nyelven beszéltek. („Nec ea poena constitit in cognitione plurium idiomatum, sed quod unus alterum lingua diversa disserentem non audierit.”) Idézi a *Szentírás* szóban forgó helyét, hitelesen: „Sacer textus, ita habet: Descendit autem Deus – et dixit: Venite igitur, descendamus, et confundamus ibi linguam eorum, ut non audiat, hoc est intelligat unusquisque vocem proximi sui.” (Gen. 11. V. 7.)³

A cenzor a „vakmerő szerzőt” azért is kárhoztatja, mert kicsúfolta a hazai jogot (*Jus patrium*), amely – Kirinyi szerint – olyan törvényeket tartalmaz, melyeket semmilyen emberi értelem nem támogat.

¹ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. VI. Bp. 1899. 248. h.*

² Országos Levéltár (OL) Depart. revisionis librorum 1785. N 1–1.

³ A *Teremtés Könyve* szóban forgó része, mai fordításban: „Akkor az Úr leszállt, hogy megnézzze a várost és a tornyot, amelyet az emberek építettek. Így szól: » Nézzétek, egy népet alkotnak és egy nyelvet beszélnek. Ez csak a kezdete tevékenységüknek. Ezután semmi sem lesz nekik lehetetlen, aminek a megvalósítását elgondolják. Ezért leszállunk és összezavarjuk a nyelvüket, hogy senki ne értse a másik nyelvét!« Az Úr tehát szétszórta őket onnét az egész földön, s abba kellett hagyniuk a város építését. Ezért nevezik azt Babelnek, mivel az Úr ott zavarta össze az egész föld nyelvét és onnét szórta szét őket az Úr az egész földön.” (*Teremtés Könyve* 11, 5–9.)

Hasonlóképpen vakmerőnek nevezi a szerzőnek azt az állítását, hogy a magyarországi jogtudósokból hiányzik az igazságosság, csupán azért, mert a peres ügyeket latin és magyar nyelven folytatják.

Végül megállapítja: Kirinyi nagyon eltért a legfelső intencióktól, sokban ellenkezik a jóságos rendeletekkel, amelyek által az uralkodó a német nyelv használatát alattvalóinak ajánlotta. Ráadásul a mű latinsága miatt még a trivium-beliek is méltán szégyenkezhetnének, hiszen írása tele van nyelvtani hibákkal. Ezen okok miatt úgy véli Plaththy, hogy a mű kinyomtatását nem lehet engedélyezni, ha csak nem akarják a jámbor füleket megsérteni és a szerzőt pellengére állítani.

Az 1784. november 13-án keltezett cenzori véleményét Berchtoldt Ferenc besztercebányai püspök mint kerületi tanügyi főigazgató továbbította 1784. december 3-i levelében a helytartótanácsához, csatolva a mű kéziratát is.⁴ Kísérő soraiban arról tájékoztatta a helytartótanácsot, hogy átnézte a kéziratot, de azt méltatlannak tartja a közreadásra. Szerinte ugyanis a mű sok tévedést tartalmaz, szembehelyezkedik a józan ésszel és a jó erkölcsökkel és sérti a *Szentírást* is. Számos helyen másként vélekedik a német nyelv bevezetéséről, mint az uralkodó rendelete.

Az összegyűlt aktákat a helytartótanács 1784. december 13-án továbbította a budai revizori hivatalnak. A budai cenzor, Michael Hübnér 1784. december 28-i átiratában⁵ közölte, hogy Kirinyi kéziratáról a besztercebányai cenzor helyesen ítélt. A szerző ugyanis szerinte is számos helyen oly tudatlanságról és hiteltelenségről tett számos bizonyosságot, hogy a mű olvasójának csak szánakoznia kell rajta. Az a budai cenzor véleménye, hogy ez és az ehhez hasonló írás nem tarthat igényt hazai megbecsülésre. Szükségnek érezte még ezt is hozzáfűzni: a német nyelv viszont — ellentétben a szánalmas szerzővel — méltó a dicséretre.

Ezt követően a budai helytartótanács 1795. január 10-én az uralkodóhoz fordult, de már német nyelvű feljegyzésben. Ebben, az eddig felsorolt vádak alapján ezt írta: ezekből kiviláglik, hogy sok hiba és kifogás található a kéziratban, melyek a jó erkölcsöt és a vallást sértik, és ezért nem méltó arra, hogy kinyomtassák. Egyébként a budai cenzor is jóváhagyta a besztercebányai cenzor véleményét. A helytartótanács ugyan hasznosnak tartja az ilyen műveket — írják pilátusi hozzáállással — de a revizorok által közölt hibák miatt az uralkodó döntését kéri.

E döntés sem várattott sokáig magára. 1785. január 21-én II. József leiratával véget ért a könyv hosszadalmas cenzúrai kálváriája. Ebben rövid úton közölte az uralkodó, hogy Kirinyi István műve a besztercebányai kerület igazgatója, a cenzor és a budai főhivatalok véleménye alapján nem kiadható („Typum non meretur”).

A nyelvrendeletet követő magyar tiltakozások mellett e mű lett volna talán az első nyomtatásban is megjelent kritika II. József rendelkezése ellen. Nem csoda, hogy az ilyen cenzúraviszonyok között, még három évvel később is csak könyvhirdetésnek álcázva jelenhetett meg Rát Máttyás újabb, de már szélesebb körű és keményebb bírálata,⁶ amelynek már nemzetközi visszhangja is támadt. A röpiratot Schlözer részletesen ismertette híres folyóiratában, a *Staats-Anzeigen* 1788. évfolyamában, valószínűleg ennek nyomán szerzett róla tudomást Herder is, aki 1790-ben írt cikkében a méltánytalanságot szenvedő kis népek sorában a magyarokat az első helyen említette meg.⁷ E tekintélyes német személyiségek megnyilatkozásai a kis népek anyanyelvének védelmében, éles kontrasztot alkotnak Kirinyi István cenzorainak nagyképű, és szervilis „szakvéleményével” szemben.

KÓKAY GYÖRGY

⁴ OL Depart. rev. librorum 1784. N 33-1.

⁵ OL Depart. rev. librorum 1785. N. 1.

⁶ KÓKAY György: *Rát Máttyás röpirata II. József ellen, a magyar nyelv érdekében* = MKSz 1966. 305-316.

⁷ Herder II. József nyelvrendelethe kapcsán így nyilatkozott: „Die beste Cultur eines Volks ist nicht schnell, sie läßt sich durch eine framde Sprache nicht erzwingen ... Ist's nicht ein großer Gedanke, unter so vielen Völkern: Ungarn, Slaven, Wlachen u. s. Keyme des Wohlseyns auf die fernste Zukunft hin ganz ihrer Denkart auf die ihnen eigenste und beliebteste Weiser zu pflanzen?” (*Briefe zur Beförderung der Humanität*. I. 56.)

Buzáki Puky Miklós nyomdász kiadványai a Genfi Köz- és Egyetemi Könyvtár helytörténeti „brosúra”-anyagában. Az 1848/49-es forradalmi alispán és kormánybiztosból genfi nyomdásszá lett Puky Miklós (1806–1887) életéről és munkásságáról alig tudunk többet, mint amit Vargha Zoltán közölt róla 1933-ban a *Budapesti Szemlében*.¹ *Egy bujdosó naplója* címen ez a forrás az osztrák halalos ítélet elől külföldre menekült, Buzáki előnevű, gazdag nemesúr 1850. április elejétől 1854. május 20-ig vezetett naplóját kivonatolja, szemelvényeket közöl belőle. Ismertetését – szerencsénkre – rövid életrajzi bevezetés ill. utószó közé ágyazza.

Főbb adatait két magyar kutató felhasználta, némileg kiegészítette és a maga módján népszerűsítette. Dezsényi Béla *Magyarország és Svájc* címen 1946-ban közreadott, átfogó munkájában² öt lapot szentelt a magyar szabadságharc Genfbe került száműzöttjeinek: kiemelte köztük Klapka György tábornok, Horváth Mihály egykori csanádi püspök és Kossuth Lajos debreceni kormányának közoktatási minisztere, valamint Puky Miklós alakját; hangsúlyozta összetartásuk eredményességét – így Horváth *Huszonöt év Magyarország történetéből és Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben* c. műveinek megjelenését Puky nyomdájában; értékelte magyar szabadkőműves páholyuk jelentőségét. Dénes Tibor a *Revue du Vieux Genève* 1983-as évfolyamában³ információit kibővítve, pontosítva, franciául Puky köré csoportosította és forrásaikat is megjelölte. Kénytelen volt azonban folyóirata ízlésének megfelelően tárgya anekdotikus elemeit kidomborítani a politikai elemzés rovására. Így fényt derített ugyan iparos hőse genfi honosítása és Karl Pfeffer porosz eredetű nyomdásszal való társulása részleteire, de nyomdatermékek közül Horváth már idézett tanulmányai mellett csupán a helyi kormányzati rendeleteket és jogi határozatokat tartalmazó *Feuille d'avist* említette.

Közleményem ezt a hiányt igyekszik némileg pótolni a Genfi Köz- és Egyetemi Könyvtárban (Bibliothèque Publique et Universitaire/BPU) végzett kutatások alapján. Ennek a városi intézménynek szerzőkatalógusa Puky Miklós (*Nicolas Puky*) neve alatt mindössze egy osztrákellenes vádiratot tüntet fel, a Pfeffer és Puky Nyomdát pedig nem veszi számításba. Egy 39 fióknyi kartotékot tartalmazó, különleges genfi tárgykatalógus azonban megjelöli – ha tudja – a különböző címszavai alatt időrendben lajstromozott nyomdatermékek kiadóit-nyomdáit. Részleges átnézése során eddig 76 műre találtam. (Pl. 82 Genève 13: Histoire 11; XIXe: documents = 1859–1869: 26 említés; 87 Genève 18: Histoire ecclésiastique 3; documents = 1851–1870: 12 utalás; 104 ill. 105 Genève 35 ill. 36: Littérature 1 ill. 2; textes = –1859 ill. 1860–1899: 9 referencia, stb.) A továbbiakban ezeket a nyomtatványokat mutatom be vázlatosan, majd rávilágítok helytörténeti hátterükre, amelynek megértése nélkül könnyen ömlesztett kuriózum-tömeg benyomását kelthetik.

Puky személyes támadását a császári udvar ellen 1861-ben nyílt levél formájában, franciául Lord Palmerston volt külügyminiszter miniszterelnökhöz intézte.⁴ Benne elrettentő példaként a bécsi Birodalmi Bizottmány egy politikai katekizmusát reprodukálta francia fordításban, kísérte bíráló megjegyzésekkel, bizonyítván: „Ausztria ... semmilyen eszköztől sem riad vissza, hogy uralmát megalapozza és látszólagos jó katolikusságát meghazudtolva még attól sem fél, hogy meghamisítsa a *Szentírást*, mialatt a római udvarral előnyös konkordátumokat köt.” Felkérte az angol politikust: hagyjon fel a rozoga Ausztria támogatásával, ne fogadjon el tőle olyan magatartást, amelyet országában nem tűrnének meg, ne akadályozza meg a jövőben, hogy a Habsburg igában nyögő népek is kivívják maguknak azt a függetlenséget, amely nemzetét jellemzi.

¹ VARGHA Zoltán: *Egy bujdosó naplója – Részletek Bizáki Puky Miklós 1848/9. évi magyar kormánybiztos életéből* = Budapesti Szemle 230 (1933). 1–33.

² DEZSÉNYI Béla: *Magyarország és Svájc*. Bp. 1946.

³ DENES, Tibor: *Un imprimeur hongrois à Genève au siècle dernier* = Revue du Vieux Genève (1983). 55–59.

⁴ PUKY, Nicolas: *Le catéchisme politique de l'Autriche dont l'enseignement est obligatoire dans les écoles publiques. Traduit d'après l'original hongrois par ... et dédié à Lord Palmerston*. Genève. Imprimerie Pfeffer et Puky, rue Kléberg, 3. 1861.

A felhíváshoz csatolt dokumentum már fejlécével és első soraival kiválthatta minden demokrata ellen-szenvét. Az alattvalóknak egyeduralkodójuk (*Souverain*) iránti kötelezettségeit taglaló, kötelező elemi iskolai olvasmány ui. abból az állításból indult ki, hogy a társadalom nem működhet felettesek (*supérieurs*) nélkül, hiszen azok biztosítják a városok, települések és az ország biztonságát, nyugalalmát és boldogságát. A *Szentírás* tanulságai szerint e földön alantasaik ezért szeretettel, hűséggel és engedelmességgel tartoznak nekik. Szent Pál nyomán a közhasznú polgároknak és parasztoknak ugyanazon test összehangoló végtagjainak kell tekinteniök egymást; a munkásoknak, cselédeknek, szolgáknak pedig elégedetteknek kell lenniök helyzetükkel. A nem istenfélő nem lehet becsületes alattvaló, aki egyeduralkodóját atyjaként tiszteli, imádkozik érte és retteg tőle – mint ahogy azt Szent Péter ill. Szent Pál megkívánta. Fel kell jelenteni a szökevényeket, összeesküvőket, árulókat; a szembeszegülők semmiképpen sem menekedhetnek meg Isten büntetésétől. Vétség az engedetlenség is, amely megtorlást von maga után még akkor is, ha méltatlanok ellen irányul és nagy áldozatokból keres kibúvót. Az engedelmeseket Isten megjutalmazza: mind a földi életben, mind az örökkévalóságban boldogságot ad nekik. Isten parancsolt még a haladéktalan, jó szándékú adó-, vám- és egyéb illetményfizetést is. Ennek elhanyagolása, megtagadása ezért bűncselekmény. Háború alatt a sajnálatos rendkívüli állapotok különleges szabályainak betartása szintén elengedhetetlen. Isten elvárja az alattvalók belenyugvását büntetésükbe, s a beletörődötteknek megbocsát. A velünk született hazaszeretet olyan természetes kötelesség, mint szüleink, környezetünk szeretete, még ha tulajdonunkba, vérünkbe, életünkbe kerül is; erényét dicsőség és megbecsülés övezi. A pamflet nemcsak az osztrák abszolútizmus természetét és stílusát szemlélteti, hanem tanúsítja szerzőjének határozott, nyílt, sőt harcos szembeszállását a vallásban gyökerező, vak tekintélyelv osztrák pedagógiájával is. Ez a fajta magatartás jellemzi a nyomdász egyéb röpiratait is.

Talált sorozataik 1857-ben, tehát egy évvel Pfeffer és Puky társulási szerződésének megkötése után kezdődnek. Állományuk igen változó: 1860 előtt gyér, 1862-ben és 1866-ban gazdag, 1865-ben minimális. Ingadozása talán egyszerűen a katalógizálás, az anyagmegőrzés szeszélyességét tükrözi. Valószínűleg függött az üzleti konjunktúrától, ill. politikai tényezőktől is. Az időbeni szóródásnál érdekesebbnek látszik a sokrétű jelleg: a helyi törvényhozás, közigazgatás mandátuma, 3 törvény[szöveg]gyűjtemény, a *Hivatalos Értesítő* 4 kiegészítőszáma [*Supplément*], intézmények jelentései (8) ill. szabályzatai (2), a Radikális Társaság folyóiratának számai (öt 1864 végén), életrajz (1), hasznos technikai tudnivalók (2), alkalmi versek (4) és kirándulási krónikák (3), politikai színművek (4) s túlnyomóan politikai, gazdasági, népjóléti és vallási kiáltványok, röpiratok, értekezések és fejtegetések. A nyelvhasználat általában francia, de öt esetben gótbetűkkel szedett német, három ízben pedig lengyel. (Két további közlemény szintén lengyel–orosz érdekű.) A szerzők sokszor nem adták meg nevüket vagy csak névbetűikkel utaltak rájuk, ill. körülírással sejtették kilétüket (pl. *Egy független a Zsinór Körből*, *Egy genfi izraelita*, *Egy tegnapi radikalista barát*, *A volt Demokrata Kör egy tagja*, *Országuk barátai*, stb.). Úgy tűnik: elhallgatott azonosságukat szűkebb körben azért szívesen felfedték – mint F(rançois) T. Thioly, a Genfi Nemzeti Intézet tagja, akinek legalább nyolc írása jelent meg Pukyék gondozásában.

Egy szerző nyilvánvalóan olyan nyomdához fordult, amelynek politikai irányzatával rokonszenvezett, s a nyomda is azonosította magát ügyével. A Pfeffer és Puky társulat politikai vonalát így egyértelműen elszánt radikálisnak tekinthetjük. A néptribunusként emlegetett James Fazy küzdelmében – különösképpen az alkotmány körüli vitáiban – tevékeny szerepet játszottak. Ugyanakkor sikerült elkerülniök, hogy a pártvezérrel együtt tönkremenjenek.

Cikkem második felében vázolom, ki is volt ez a rendkívüli egyéniség, mire törekedett és milyen megfontolásokból, miért segítette hathatósan Klapkát és Puky, és miért támaszkodott rájuk.

James Fazy (1794–1879) francia eredetű protestáns iparmágnások leszármazottja volt. Atyai felmenői a 18. század első felében nyerték el a genfi polgárságot, a textilgyártásban futottak fel, nagyüzemeik mintás pamutvásznat állítottak elő Genfben (2), ill. Párizs déli határában (1). Közképviseleti („*les Représentants*”) szellemű politikai súlyt csak a 19. században értek el. A fiatal James Genf és Párizs között ingázva jogászodik, ír, politizál a liberális elvek és a néphatalom érdekében, alapít és szerkeszt egymás után három újságot is. 1846-ban barrikádok mellől a genfi tömeg juttatja ualomra. Vezető szerepét 15 évig sikerül megtartania. 1861 után azonban egyre jobban magára marad, vagyona, befolyása megcsappan.

Stratégiája nagyvonalúan expanzív. Városállamának régi építészeti kereteit szétfeszíti, középületeket emel, modernizál, új negyedeket fejleszt. Közlekedésüket megkönnyíti, beköti a francia vasúti hálózatba. Genf mai arculatát ő szabja meg. A kanton lakosságát betelepülő svájciak és külföldiek befogadásával kb. 62 ezerről 83 ezerre duzzasztja fel.⁵ Hagyja, hogy köztük a katolikus vallásúak kerüljenek többségre, utat enged az izraelitáknak is. Igen enyhén adóztat. Bankok létesítésével ösztönzi a hitelnyújtást. Városfejlesztése, gazdaságot élénkítő pénzügyi politikája serkenti a természetes népszaporulatot. 1847-ben bevezetett alkotmánya biztosítja a közképviselési demokráciát (*democratie représentative*), amelyben a hatalom letéteményese a Nagytanács (*Conseil Général*), ágazatai jól kiegyensúlyozzák egymást. A radikális rendszer demokratizálja a Nemzeti Egyház (*Eglise nationale*) szervezését is, telekkoncessziókkal módot ad a római katolikusoknak, anglikánoknak, görögkeletieknek, szabadkőműveseknek a templomi szertartásokra, megreformálja az egyetemi oktatást (elsősorban a politikai gazdaságtan javára), az 1852-ben alapított Nemzeti Intézetet keresztül (*Institut national*) felvillanyozza a tudományos életet.⁶

1846-tól 1853-ig eredményeinek káprázata elhalványítja hátrányait. 1855–1861-es berendezkedés azonban egyre inkább beárnyékolják a hatalmi visszaélések. A történelmi átalakulás senkit sem hagy hidegen. Elsodor nem egy helyzeti előnyt, ugyanakkor új érdekeltségeket hoz létre. Módszerein, stílusán sokan lelkendeznek, mások komolyan fennakadnak, s ezt ki is fejezik. Bálványozott vezéregyéniségének hazárd ügyletei, gátlástalan spekulációi, fokozódó despotizmusa erősödő, hangos ellenzést váltanak ki. A kormányzó garnitúra viselkedése, tettei, ideológiája körül állandóan heves vita folyik. A pártok, frakciók természetesen bevetik hozzá a sajtót. A nyomdászok nem panaszkodhatnak.

Klapkát és Pukyot vonzhatták a lefestett körülmények. S védelmi igényei miatt a leírt környezetnek értékelnie kellett kettőjük ostromállapoti szakértelmét. A tábornok nemzetközi hírre tett szert a komáromi vár- és sáncrendszer védelmében, nagysikerű ellentámadásával kivívta a világ csodálatát. A civil kormánybiztos alispán pedig Eger után ugyanott a megfelelő polgári szervezettségről gondoskodott. Az előbbi nemzetközi mozgékonyágát a genfi radikálisok felhasználták politikai tájékozódásuk, diplomáciai és pénzügyi tárgyalásaik céljaira is. S az utóbbi kiadó-nyomdász szerepvállalása szintén kapóra jött nekik. (Talán nem is volt teljesen spontán.) Ezzel magyarázhatjuk azt a tényt, hogy Pukyot 1850. április 1-i határátlépése után Belgrádban genfi útlevel várta, amely őt genfi eredetűnek tüntette fel, és úticéljaként Párizst jelölte meg.⁷ Szabályos genfi honosításukat szinte egyszerre kapták meg (1856 elején ill. 1855 végén). A Genfben menekült, tekintélyes létszámú magyar forradalmi elit más tagjai hiába folyamodtak ilyen státusért!

A felsorolt együttthatók közül a védelmi szempont tüzetesebb tárgyalást érdemel. Újszerű felvetését a Genfi Köztársaság 1815-ös (Svájchoz csatlakozásával összekötött) hivatalos nemzetközi semlegessége és területnyereségei követelték meg. A Bécsi Kongresszus kikiáltotta Svájc semlegességét; megállapodásának értelmében északon Franciaország, délen pedig Szardínia mindazonáltal átengedett az új, 22. kantonnak annyi birtokot, amennyi (két kivétellel) lehetővé tette a városállam szétszórta darabjainak egyesítését. Ezáltal Genf kiterjedése mintegy megkétszereződött, össznépessége nagyot nőtt és jellegében megváltozott. Katonai sérthetlenségét, gazdasági önállóságát, politikai életképességét azonban kitolt határai sem szavatolták. Csak gazdasági életterét sikerült némileg kibővíteni avval a „szabad övezet”-tel, amelynek létesítésére az ún. „*savoie-i affér*” adott alkalmat. (Az, hogy az olasz függetlenségi háborúban Ausztria ellen kapott segítségért 1860-ban Szardínia és Piemonte királya hálából Franciaországnak adományozta Észak-Savoie-t.)

Az „Európai Koncert” nem óvta meg Svájcot a sokszerűségből fakadó belviszályok elmergesedésétől, amelyek 1847-ben polgárháborúvá fajultak. Közép- és Francia-Svájc konzervatív katolikus kantonjainak (*Sonderbund*) vereségét követően az 1848-as konföderáció-alkotmányban a kantonok teljesen lemond-

⁵ BAIROCH, Paul et BOVEE, Jean-Paul, avec la collaboration de BATOU, Jean: *Annuaire statistique rétrospectif de Genève*. Vol. I. Département d'Histoire Economique. Université de Genève. 1986.

⁶ RUCHON, François: *Une famille genevoise: les Fazy*. Genève. A. & G. Villard, Imprimerie Centrale. 1939.

⁷ *Op. cit.* [3], p. 59.

tak az önálló külpolitikáról és a katonai védekezés terheit nagyrészt szintén áthárították a szövetségi ügyvitelre. 1856–57-ben a porosz király komoly próbára tette ezt a nem mindig pontosan betartott megengedést azzal, hogy nem mondott le Neuchâtel feletti jogairól, de végül is nem került sor fegyveres összecsapásra.

James Fazy, az új idők „gondviselés-küldte megváltó”ja, ebben a helyzetben feladta Genf erődítéses védelmének régi elvét. Az árkokkal, falakkal körülvett szűk városrészekben a kanton megszorodott lakossága úgysem tudta volna magát meghúzni egy nemzeti vész elől! A katonai akadályok költséges fenntartása akadályozta a város terebélyesedését, felvirágoztatását. Legokosabbnak látszott őket vállalkozó szellemű befektetőknek eladni, s a befolyt összegeket nagystílű átalakításokra fordítani. A polgároknak nagylétszámú katonaságot sem volt célszerű keblükön melengetni, mert az túl sokba került, s beavatkozási veszélyekkel járt. Ügyes szervezés, jól kigondolt, cselekvő diplomácia — akár a konföderáció irányítatói szögesen eltérve — elavulttá tette a hagyományos védelmi, függetlenségi elképzeléseket.

Klapka, Puky és a többi tüzvonalból jött magyar stratégia, szervező kitűnően hitelesíthette ezt a politikát, hathatósan segíthetett megvalósításában. Vagy, ha — lelkiismereti okokból — nem, a pártellenfeleket megelőzve figyelmeztethetett buktatóira, javasolhatott feladványaira megoldást. A két legmegbecsültebb magyar emigránusra így Genfben az a sors várt, hogy tekintélyes kezdeti szolgálatok után gyorsan feleslegessé tegye magát eredeti mivoltában. Eszerint vedlett egyikük fontos ügyleteket bonyolító, utazó bankigazgatósági tanácsstaggá, másikuk pedig jómódú nyomdásszá. Mivel a városfejlesztési terveket mindketten remekül ismerhették, különösebb kockázat nélkül vásárolhattak meredeken felértékelődő ingatlant, amit Horváth Mihály bevonásával meg is tettek.⁸ Az ilyenfajta nyereség talán valamelyest kárpótolta őket a dicsőséges meglegháborús fegyvertények elmaradásáért Ausztriával szemben. Ha igen, nem eléggé, nem sokáig. A kiegyezéskor mindenestre visszatértek eredeti hazájukba. Hogy milyen lelkiületel, az más kérdés.

MARCELL PÉTER

Az Orsovai Hírlap (1904–1906). Az 1910-ben indult közismert *Világ* című újság szellemi elődjének tekinthetjük az *Orsovai Hírlapot*, melyet az Orsovai Magyar Közművelődési Egyesület választmányának 1904. április 28-i ülésén az egyesület hivatalos közlönyének fogadtak el, és 200 korona anyagi támogatásban részesítettek.

A „társadalmi hetilap” megjelölésű, igen jól szerkesztett lapot az orsovai „Vaskapu” kör kezdeményezte és adta ki. Az 1904. évi titkári jelentés így számol be a lapalapításról:

A Vaskapu szk.: kör sajnálattal tapasztalván, hogy az Orsova kel.:én megjelenő magyar helyi hetilap igen gyarló, sehogy sem felel meg rendeltetésének, melyre egy ily nagy intelligenciával bíró községben hivatva van, és minden igyekezet ennek fellendítésére a kiadó indolencián hajótörést szenved, elhatározták tehát, hogy egy másik magyar helyi lapot megindít, mely egyúttal a szk.: eszméknek a profánok között való terjesztésére is lesz hivatva, és hosszabb, minden mozzanatra kiterjedő beható tanácskozás után ezt „Orsovai Hírlap” cím alatt május hó 5-én megindította.

E lap tulajdonosa a Vaskapu szk.: kör, szerkesztője pedig Mihalik Sándor tvr.: „...Eddig a lap — öndicsekvés nélkül mondva — megfelelt hivatásának, kellő színvonalon állott, közkedveltségnek örvend és nem egy szk.: eszme jutott ebben napvilágra. Ezen lappal szemben az orsovai tvr.: nemcsak erkölcsi, de anyagi kötelezettséget is vállaltak; az előbbinek tehetségökhöz képest megfeleleltek, az utóbbira még nem volt szükség, mivel a lap költsége eddig az előfizetések és hirdetésekéből kitelt.

A biztatól kezdet után van reményünk, hogy a V.: E.: N.: É.: M.:nek hathatós segedelmével lapunk aztán is hivatásának megfelelni fog.” (OL P 1083 CXXVII. 48. t. 148. cs.)

Az 1905-ös titkári jelentésben említést tesznek arról, hogy az előző évben a lapnak 105 előfizetője volt. Fontos elszámolást olvashatunk a jelentésben a lap anyagi helyzetéről. Befolyt 473 korona 50 fillér,

⁸ *Op. cit.* [2], p. 134.

hirdetésekre 340 korona 90 fillér, összesen 814 korona 40 fillér. Tíz előfizető volt hátralékban: 110 korona 15 fillérrel. Ez összesen 924 korona 55 fillér. Ezért a Vaskapu kör tagjai a múlt évre felmentést nyertek az anyagi felelősség alól.

Ritter Károly, a Vaskapu kör elnöke megkérdezte, hogy mi legyen az *Orsovai Hírlap*nak szánt 200 koronát kitevő szubvencióval, amelyet a kör erre adna. Mihalik Sándor szerkesztő úgy nyilatkozott, hogy mivel a múlt esztendőben nem volt rá szükség, tehát idén sem kell. A pénz legyen a leendő Magyar Házé. Óvatosságból azonban némi tanácskozás után úgy döntöttek, hogy a laptulajdonos Vaskapu kör a feles szubvencióból a takarékpénztárban „Orsovai Hírlap-alap”-ot létesít külön kezeléssel.

A kör 1905. április 28-i értekezletéről készített jegyzőkönyve szerint „az Orsovai Hírlap szerkesztését illetőleg pedig tekintettel arra, hogy Mihalik szerkesztő tv.: iskolalátogatással, Értesítő készítéssel és másnemű hivatalos teendők által a legközelebbi jövőben annyira lesz elfoglalva, hogy a lap szerkesztésére időt nem szakíthat, az értekezlet lapszerkesztő bizottságot választ, melynek tagjai Mihalik Sándor szerkesztőn és dr. Székely Mihály helyettes szerkesztőn kívül Orelli Zoltán, Francz Ede, Nobel Mór és Koch Mihály tv.:”

Lehet, hogy ez a változás is befolyásolta a következő, 1905. november 2-i jegyzőkönyvben foglalt következményeket: Nobel Mór kincstáros jelentette, hogy „az Orsovai Hírlapra a múlt évben még 105, idén, tehát 1905-ben csak 62 előfizető volt, tehát 43 a csökkenés. Az előfizetésekből 529 korona folyt be, a hátralék 45,30 korona. Hirdetésekből 289,50 korona már bejött, a hátralék 129,60 korona. Tehát az összes készpénzfizetés 818,50 korona. Hátralék 174,90 korona.” A kiadóhivatal sem viseltetik elég érdeklődéssel a lap iránt.

Ezek után érthető, hogy Mihalik Sándor feltette a kérdést: „Szükség van-e a lapra, nem kellene-e bezűntetni?” A szerkesztőségnek nincs erkölcsi támogatása! Az 1905. november 24-i páholyülés jegyzőkönyve szűkszavúan csak annyit ír a kérdésről, hogy „az Orsovai Hírlapról nem időszerű tárgyalni!”

Az 1905. december 8-i jegyzőkönyvben ezek állnak:

„Az Orsovai Hírlap további fenntartását vagy bezűntetését illetőleg, mivel ezen lap sem anyagilag, sem erkölcsileg nincsen úgy támogatva, mint ahogy kellene, beható tanácskozás után az értekezlet határozta, hogy a lapot a jövő évben feltétlenül fenntartja, ki-ki tehetsége szerint anyagilag támogassa, és ajánlja akinek képessége van hozzá, az támogassa. Megkeresi az Árpád páholyt, hogy ennek tollforgató tv.:ei legyenek szívesek olykor-olykor cikkeket, tárczákat, anyagi híreket és hirdetéseket a lapnak küldeni, mert a lapot szabadkőművesek alapították és szabadkőművesi eszmék terjesztésére van hivatva.”

Lehet, hogy ennek a felhívásnak a következményeképpen írt 1906. június 7-én Bíró Lajos a lapba. Mihalik Sándor „szerkesztő” (mindvégig így jelent meg a lap címdalán) a páholy határozatából jelentette be a lap megszűnését 1906. december 28-i vezércikkében.

Az *Orsovai Hírlap*ban ugyanis mindvégig elhallgatták a szabadkőművesi hátteret. Alcíme „Társadalmi hetilap” volt, „Az Orsovai Magyar Közművelődési Egyesület Hivatalos Közlönye”. Laptulajdonosként nem a szabadkőműves kört, hanem annak egyik tagját: Kopeczek Ferenczet jelölték meg. Handl József-né könyvnyomdájában jelent meg minden csütörtökön. Mihalik Sándor felelős szerkesztő volt. Az első számban közölt, célokat megelőző program sem említi a szabadkőművességet.

„Előre bocsájtsuk, hogy bennünket — midőn e lapnak kibocsájtására vállalkoztunk — nem anyagi haszonvágy, hanem azon eszme vezérelt, hogy a *magyarságnak* hazánk eme legexponáltabb pontján, három ország határán, egy oly organumot bocsássunk rendelkezésére, melyben megvitatásra találjon minden oly társadalmi kérdés, mely a magyarságot előbbre vinni, pozíciójában megerősíteni hivatva van.

Legfőbb törekvésünket fogja képezni az, hogy itt, a határszélen egy *érzésében egységes magyar társadalmat* létre hozzunk. E célból kiterjesztjük figyelmünket a *kulturális intézményekre, az egyesületi életre*, s minden lehető el fogunk követni arra nézve, hogy ezek — a fenti célt szem elől soha nem tévesztve — mentől élénkebb munkásságot fejtsenek ki.

De a nagy *közönség* egyéb, nevezetesen *anyagi ügyei* sem kerülnek el figyelmünket, s nem fogunk késni, ahányszor csak erre alkalom és mód nyílik, rámutatni azon lehetőségekre, amelyek a *közvagyonosodást* s így *Orsova község fejlődését* előmozdítják.

Különös figyelemmel leszünk az *aldunai hajózási forgalomra* s a Vaskapun kimenő és bejövő összes bel- és külföldi hajózási vállalatok uszály *gabonarakományairól* a szállítmány kiindítási és érkezési helyének tüzetes megjelölésével minden héten pontos kimutatásokat fogunk közölni.

Az *idegen forgalom emelése érdekében* szintén propagandát fogunk kifejteni, s míg egyrésztől vidékünk páratlan természeti szépségeit mentől szélesebb körben igyekszünk megismertetni s így a turisták ezreit ide édesgetni, másrészt gondoskodni fogunk arról is, hogy az ide zarándokló idegenek magukat városkánkban *minden tekintetben jól érezzék* s kedves emlékekkel távozzanak.

A *közügyek* szellőztetése, megbeszélése szintén kiváló gondoskodásunk tárgyát fogja képezni, s e tekintetben figyelmünket nemcsak *Orsova községre*, hanem annak környékére, nevezetesen az *orsovai-, bozovicsi- és moldovai járásokra* fogjuk különösen kiterjeszteni.

Megbízható, gyors hírszolgálatot ígért. Munkatársakként a legilletékesebb és legtájékozottabb egyéneket választotta.

Szórakoztató rovatnak a „Tárcát”-t és a „Csarnok”-ot szánják, lehetőleg eredeti művek közlésével. A „modern lapokat” kívánták követni az időszerűséghez képest az alábbi rovatok indításával: Vezércikk, Krassó-Szörény megye, Orsovai, Moldovai, Bozovicsi járás, Orsova község, Hírek, Irodalom, Közgazdaság, Tárcá, Csarnok, Anyakönyvi hivatali kimutatás, Idegenforgalmi kimutatás, A Vaskapun áthaladott gabonás hajók forgalmi kimutatása, Vasúti és hajó menetrend, Szerkesztői üzenetek, Hirdetések.

„Törekedni fogunk arra is, hogy a lap külső formája, papirosa, szedése, nyomása kifogástalan és hibamentes legyen, s a lap minden hét csütörtökjén reggel 8 órakor pontosan megjelenjen.”

„Bennünket a szerkesztésnél mindenkor az aktualitás, az eredetiség, a szigorú objektivitás, az egyetértés, a közbéke, az emberszeretet fog vezérelni. Kerülni fogunk minden hivalkodást és kihívást, egyedül az olajjggal igyekszünk a magyarság érdekeit előmozdítani a szigorú, de mindig igazságos tárgyilagossággal az ügyeket megbírálni, s nem személyeket, hanem eszméket fogunk szolgálni.

És most lapunk, Isten nevében útnak eresztünk. Vajha képes volnál azon eszméket, melyeket programodba fölvetél, egytől-egyig mind megvalósítani; vajha zászló lehetnél, büszkén lobogó trikolor, s magad köré csoportosíthatnád e végvidék minden polgárát a magyarság védelmére, ügyének előbbre vitelére; vajha azzal a lelkesedéssel, azzal a szeretettel, azzal az odaadó buzgósággal fogadnának, amellyel mi, megteremtőid bölcsődet körül álljuk, s további lépteidet kísérni fogjuk!

A jó Isten vezéreljen!”

A nagyszabású program messze túlmutat egy kis vidéki lap szokott tervein. Dicséretére szolgál, hogy meg is valósította ezeket a célokat! Az újságba több verset írt Endrődi Sándor (*Kuruc imádság, Rákóczi emlék Orsován, Kuruc nóták, Rákóczi, Édes szülőanyám, Thököly Imre Orsován*). Egyébként az 1906. október 15., november 1., november 8-i számban csaknem minden cikk a kuruc bujdosókkal foglalkozik. Ekkor hozták haza hannaikat Magyarországra, és Orsován kerültek először a magyar földre.

Bíró Lajos, a Martinovics-páholly tagja 1906. június 7-én írt a lapba, *A gyerek* című hét félhasábos elbeszélést közölte. Ambrus Zoltán *Eleőd kapitány katonája* című elbeszélése folytatásokban jelent meg ugyancsak 1906-ban. Mikszáth Kálmán: *Kozsibrovsky tréfája* című karcolata a Tárcá rovatban jelent meg 1905. december 7-én.

A lap — méltóan az iskolaigazgató szerkesztőhöz — rendszeresen hírt adott Orsova diákéletéről, az iskolai kirándulásokról, ünnepekről, egyéb eseményekről, akárcsak valamiféle iskolai értesítő. Többször jöttek Romániából vendégségbe diákcsoportok, sőt maga a román király is ellátogatott a városba, ahol tisztelettel fogadták. Felháborodást keltett a lehetetlennek tűnő javaslat, hogy ti. Romániába csak útlevelel lehessen utazni. Szerencsére a felháborodott cikkek sorozatát követően, nem biztos ugyan, hogy azok hatására, de mindenesetre visszavonták ezt a „hihetetlenül felháborító” rendelkezést.

Rendszeres és részletes beszámolók olvashatók a Magyar Dalkör, a Szanatóriumi Egyesület Orsován, a Férfi Dalkör, a Casino és legrésztesebben természetesen az Orsovai Magyar Közművelődési Egyesület mint a lap kiadó szervezetének működéséről. Tudjuk, hogy ezeket az egyesületeket csaknem teljesen

egyedül a „Vaskapu” szabadkőműves kör tagjai alapították és ők is tartották fenn, ők működtek bennük, de a körről szó sem esik az újságban!

Nagy céljuk volt a Magyar Ház felépítése. Külön rovat számolt be a színházról. Részletes ismertetéseket közöl a bemutatott darabokról és igényes bírálatokat mond. Blaháné és más országos híru színészek léptek fel, de a híres színészek a cikkírókat nem készítették egyértelmű, elvtelen dicsőretekre. A bemutatott darabok az akkoriban színdrámák, Budapestben is népszerű operettek, népszínművek, színdarabok: *János vitéz* (Küry Klárával), *Casanova*, *Gül Baba*, *Napoleon öcsém*, *Heidelbergi diákelet*, *Piros bugyelláris*, *Pepike kisasszony*, *Orpheus a pokolban*, *Ingenyelők*, *Csinom Palkó*, *Madarász*, stb. A vándorszíniészetről, annak jelentőségéről vezércikk is megjelent. Legtöbbször Kunhegyi Miklós, a helyi vendégszereplő társulat vezetője írt e témáról. Majdnem minden számban található valamiféle beszámoló az orsovai teátrumról. Ismeretes, hogy a színjátszás támogatásával a Közművelődési Egyesület foglalkozott. Harminckét tagú társulat működött Orsován állandóan és magyar nyelven. Drámát, népszínművet, vígjátékot, operettet is játszottak.

Az 1904. október 27-i számban dr. Vas Béla négy félhasábos cikkében az orosz-japán háborút a civilizáció csődjének nevezi. Összeveti a háborús „erkölcsöt” azzal, amit az iskola tanított, és szomorúan állapítja meg a nagy ellentmondást. Ugyanebben a számban elítélik az „utóbbi időben elburjánzott erkölcstelen képeslapok” forgalmazását. Beszámolók olvashatók a „párbajjelenes mozgalomról”. Ezt a nagyváradi László király páholy kezdeményezésére hazai szabadkőművesek hozták létre.

Tervbe vették, hogy 1905-re Szegeden, Hódmezővásárhelyen 160–200 idegen tanulóknak internátust létesítenek, iparvállalatokat telepítenek a Délvidékre, hogy az ipart, a kereskedelmet, a gazdasági életet fellendítsék. Országos mozgalmat indítottak abból a célból, hogy a Délvidéken létesítsék az ország harmadik egyetemét. A lap megrendüléssel tudósít Jókai Mór haláláról. Az 1904. júniusi számok több cikkben emlékeznek meg a nagy íróról.

Szó esik a lapban a laza erkölcsökről, a nőmozgalomról, a Magyar Védő Egyesületről, a vakok támogatásáról, a közbiztonságról, új gyár- és iparvállalatokról, az iparpártoló egyesületről, a tisztességtelen versenyről, a budapesti nemzetközi állatorvoskongresszusról, a Herkulesfürdőn megtartott tanítógyűlésről, Vásárhelyi Pál szobrának avatásáról a szegedi Széchenyi-téren. 1905. október 19-én, a munkanélküliség ellen támadást intéz, társadalmi feladatokat sorol a lap, ír közlekedési viszonyainkról, a magyar tengerészeztől, az iskolatársak találkozójáról, leánykereskedésről (a nemzetközi egyezményben leírt tilítás ellenére sok a magyar leány is köztük!).

Legtöbbit a magyarságért folyó harc szerepel különféle formákban: a magyar nyelv terjesztése nagyon fontos, de ezt sohasem erőszakosan teszik! Egyik rokonszenves módszerük volt, hogy jutalmat adtak annak a román tanítónőnek, aki jól tanította a magyar nyelvet. A hivatalokban a hivatalnokok tudnak ugyan más nyelven, de igyekeznek magyarul beszélni, — ha lehet. A főként németek lakta kis faluban harcot folytatnak azért, hogy magyarul is lehessen beszélni.

Három éves működés után, 1906. december 28-án a vezércikket Mihalik Sándor írta „Búcsú-szó” címen. Ekkor már csak a lapon volt feltüntetve szerkesztőként, valójában szerkesztőbizottság irányította az *Orsovai Hírlapot*. A kör határozatának megfelelően szerkesztőként bejelentette a lap megszűnését:

„Lapunk mai számával az Orsovai Hírlap bevégezte pályafutását.” Három éve nagy lelkesedéssel indult. Célja az volt, hogy határainkon őrizze a magyar kultúrát. Sikered-e? — Mondják meg az olvasók! Jutalom az a tudat, hogy a hazának használt a munkájuk. „És most — magamra hagyott erőmmel nem bírnám tovább a harcot a közönnyel — leteszem a szerkesztői tollat. Köszönetet mond azoknak, akik segítettek. Vajha mentől előbb támadna egyén, aki nagyobb tehetséggel és erősebb kézzel megvalósítaná mindazt, amit én akartam!”

Az *Orsovai Hírlap* önmagában is érdekes színfolt a századelő szabadkőművességéből, de azért is említést érdemel, mert mint a szabadkőművesség profánok számára szóló kiadványa, az 1910-ben megjelenő *Világ* című lap elődje volt. Kisebb hatókörrel azonos célokat ugyanolyan lelkes elszántsággal szolgált. Színvonala, hangvétele hasonlít neves „utódáéhoz”.